

YAPISAL UYUM VE YEREL EMEK PİYASALARINDA DÖNÜŞÜM: 1980 SONRASINDA KAHRAMANMARAŞ KENTSEL EMEK PİYASASININ OLUŞUMU*

STRUCTURAL ADJUSTMENT AND TRANSFORMATION IN LOCAL LABOR MARKETS: THE FORMATION OF THE KAHRAMANMARAŞ URBAN LABOR MARKET IN THE AFTER 1980

Dr. Öğr. Üyesi Mehmet YILMAZ

Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, Sosyal Hizmet Bölümü, Kahramanmaraş / TÜRKİYE, ORCID: 0000-0002-5710-5263

ÖZET

Bu çalışmada, YUP'nın köyden şehre göç ve kentsel emek piyasaları üzerindeki etkileri, Türkiye'de Kahramanmaraş kentsel emek piyasası ölçeğinde araştırılmıştır. Kahramanmaraş kentsel emek piyasası, 1980 sonrası uygulanan YUP'nın özel kesimin endüstrileşmesini ve ihracata dönük sanayileşmeyi desteklemeyi amaçlayan yatırım ve ihracat teşvikleriyle fabrikalaşmış bir şehirdir.

Kahramanmaraş kentsel emek piyasasında yürütülen saha araştırması sonucunda, şehrin gelişmesinin teşvik politikaları ile hızlandırıldığı ve yerel sanayi tekstil ve konfeksiyon sektöründe odaklandığı görülmüştür. Teşvik politikalarıyla yaratılan endüstriyel kümelenme, şehrin merkez ilçe köylerindeki vasıfsız emeği kent merkezine çekmiştir. Bu bağlamda yeni teşvik politikaları uygulamaya devam edilmekte ve köyden şehre göç, yakın yerleşim merkezlerinden daha uzak merkezlere doğru devam etmektedir.

1980 sonrasında şehirde oluşturulan modern sektörün, kentsel emek piyasasının, birincil ve ikincil emek piyasaları ve bunların kombinasyonu olan geçiş özelliği gösteren emek piyasaları ekseninde bölümlenmesine yol açtığı gözlemlenmiştir. Buna göre modern fabrikalarda çalışan idari personel ve teknik elemanlar birincil sektör içinde temsil edilirken alt kademelerde çalışan büro elemanı ve vasıfsız işçiler ikincil sektör özelliği göstermektedirler.

Anahtar Kelimeler: Yapısal uyum programları, birincil ve ikincil işgücü piyasası, içgöç, yerel emek piyasası, Kahramanmaraş

ABSTRACT

Research subject of this study is the influences of structural adjustment programs on the internal migration and urban labour markets in the case of Kahramanmaraş urban labour market in Turkey.. Kahramanmaraş is a province that industrialized with the SAPs' investment and export incentive policies after 1980s.

The results of field research in Kahramanmaraş urban labour market showed that the city's growth is accelerated by the incentive policies and the local industry had focused on textile and garment industries after 1980s. The clustering created with the incentives pulled the rural population to the city. In this context the incentive policies which are still carried out causes the continuation of internal migration from far rural regions to the city.

The modern sector that has been formed after the 1980 segmented the labour market to the primary and secondary sectors and other intermediate forms of labour market segmentation. According to this, managing personnel and technicians are represented in the primary sector and the office boys and unskilled workers are represented in the secondary sector. The concluding remark of the study is that Turkey's local labour markets –including Kahramanmaraş local labour market- are articulated to the core capitalist economies by global commodity chains especially in textile and garment industries.

Key Words: Structural adjustment programs, primary and secondary labor market, internal migration, local labor market, Kahramanmaraş

* Bu çalışma yazar tarafından hazırlanmış olan "Yapısal Uyum Programlarının İç Göç ve Kentsel İşgücü Piyasası Üzerine Etkileri: Kahramanmaraş Örneği" (Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Çalışma Ekonomisi ve Endüstri İlişkileri Anabilim Dalı, Ankara 2008) başlıklı yayınlanmamış Doktora Tezi'nden ilgili bölümler yeniden gözden geçirilerek üretilmiştir.

1. GİRİŞ

Yapısal Uyum Politikaları, merkez ülkelerin post-fordist üretim rejimi çerçevesinde, Uluslararası Para Fonu (IMF) ve Dünya Bankası (DB) aracılığıyla, çevre ülkelerde kendi ekonomik çıkarları doğrultusunda uygulattıkları makroekonomik politiklardır. Bu politikalar yoluyla çevre ülkelerdeki yerel emek piyasaları, dünya sistemi yaklaşımı çerçevesinde ikincil bir konuma mahkum edilmektedir ve bu piyasalar, kapitalist birikim arttıkça kendi içinde de bölünmektedir. Bu temel önkabuller doğrultusunda ortaya konan varsayımlar ise şöyle sıralanabilir:

- YUP'nın iç göç üzerinde pozitif bir etkisi vardır.
- YUP, kayıtdışı ekonomiyi ve emek piyasasında enformelleşmeyi özendirilmektedir.
- YUP, reel ücretlerde düşmeye yol açmakta ve ücret düzeyleri arasındaki farkın açılmasına yol açmaktadır.
- Yapısal uyum, emeğin yeniden üretimini pre-kapitalist bölüşüm ilişkileri temelinde sağlamakta ve kadın ve çocukların ikincilleşmesine yol açmaktadır.

Bu varsayımlar etrafında çalışma, iç göç ve ihracata yönelik atölyeleşme sürecini, tekstil konfeksiyon, mutfak eşyası ve kısmen de gıda sektöründe yoğunlaşmış yerel bir emek piyasası olan Kahramanmaraş kentsel emek piyasası özelinde ele almaktadır. Bu bağlamda çalışmanın amacı, tarım ve sanayi politikalarının somut göstergesi olan ve 1980 sonrasında uygulanan "Yatırım Teşviklerinin" köyden şehre göçü ve emek piyasasında değişim ve bölünmeyi tetiklediği temel varsayımı etrafında, Kahramanmaraş kentsel emek piyasasının dönüşümünü tanımlamak ve uluslararası yeni işbölümünde nerede durduğunu saptamaktır.

Bu çerçevede çalışmada önce yapısal uyum kavramı kısaca özetlenmektedir. Ardından işgücü piyasalarında bölünme ve ikili işgücü piyasası kavramları tanımlanmaktadır. Daha sonra bu tanımlamalar çerçevesinde Kahramanmaraş'ta 1980-2005 arasında uygulanan teşvik politikalarına ilişkin niceliksel verilere yer verilmektedir. Çalışmanın saha araştırması bulguları ise "iç göç ve işçileşme" kavramları etrafında sonraki kısımlarda değerlendirilmektedir.

2. YAPISAL UYUM KAVRAMI VE KAPSAMI

Yapısal uyum, politika ve ticaret imkânları vb. gibi ekonomik şartlardaki değişikliklere paralel olarak emek ve sermaye gibi kaynakların yeniden dağıtımı olarak tanımlanmaktadır. Yapısal uyum programı ise Uluslararası Para Fonu (IMF) ve Dünya Bankası (DB) gibi uluslararası ekonomik ve mali kuruluşların özellikle kriz dönemlerinde, gelişmekte olan ülkelere yapacakları yardım karşılığında kaynakların yeniden dağıtımını sağlamak amacıyla şart koştukları bütçe ve politika değişikliklerini içermektedir (Deardorff, 2007). Söz konusu bütçe ve politika değişiklikleri, ekonomik istikrar gözetilerek yapılmalıdır.

Tanımdan da anlaşılacağı üzere yapısal uyum, gelir dağılımı, büyüme ve verimlilik gibi konularda, ekonominin orta ve uzun dönemde performansını etkilemeyi amaçlamaktadır. Bunun yanında ekonomik istikrar ise, kısa dönemde makroekonomik dengeleri, belirlenen hedeflere uyumlu olacak şekilde yeniden oluşturmak ile ilgilidir. Uluslararası ekonomik sistemde yapısal uyum ve istikrar konularında Birleşmiş Milletler nezdinde faaliyet gösteren IMF ve DB söz sahibidir.

1970'li yılların sonlarına kadar, IMF ile DB'nin politika ve program önerileri farklıdır. IMF, Cari İşlemler Bilançosu dengesizliklerini giderici kısa dönemli istikrar politikalarına öncelik verirken, DB ise kalkınma programları, yatırım öncelikleri gibi yapısal reformlar üzerinde durmuştur. 1970'li yılların son çeyreğinden itibaren ise, başka bir deyişle, çevre ülkelerin² borçlarının yeniden yapılandırılması ve kredilendirilmesi gündeme geldikten sonra, IMF ve DB, ortak finansmana varıncaya kadar birçok konuda eşgüdüm ve işbirliğine gitmişlerdir. Hatta 1980'lerden itibaren bu işbirliğine uluslararası ticari bankalar da dahil olmuştur. IMF, kredi vadelerini uzatıp talep yönetimi yanında arz yönetimi ile ilgili

² Merkez-çevre kavramlaştırması, dünya sistemi yaklaşımına aittir ve bu çalışmada modernleşmeci okulun "gelişmiş-gelişmekte olan", bağımlılık okulunun "gelişmiş- azgelişmiş" ikilemesi yerine "merkez" ve "çevre" kavramları kullanılmaktadır. Söz konusu kavramlaştırmanın küresel meta zincirleri çerçevesinde emek yoğun sektörlerde dışa açık sanayileşen ülkelerin konumunu daha iyi açıkladığını düşünüyorum. Çalışmanın yönelimi de küresel ölçekte dünya sistemi yaklaşımının ortaya koyduğu hiyerarşik bir yapılanmanın olduğu varsayımını kabul etmektedir. Dünya Sistemi Yaklaşımı için bkz. Wallerstein, 2005 ve Özdemir, 2006.

konularla da ilgilenirken DB da Cari İşlemler Bilançosu açıklarıyla karşılaşan ülkelere yapısal uyum kredileri vermeye başlamıştır. Böylece başlangıçta var olan katı işlev ayrımı, yerini para ve sermaye piyasalarının işleyişi, iç tasarrufun artırılması, kalkınma programlarının mali yönü ve dış borç yönetimi gibi alanlarda eşgüdümüne bırakmıştır (Korkmaz, 2003:37-38). Bu bağlamda yapısal uyum ve istikrar politikaları bir arada uygulanmakta ve birlikte ele alınmaktadır (Truong, 2006:34-35). Bu çalışmada da her iki kavram birlikte değerlendirilecektir.

Yapısal uyum ve istikrar programlarının dayandığı iktisadi paradigma, neoklasik iktisadın arz ve talebin piyasa koşullarında dengeleneceğine ilişkin klasik “piyasa” anlayışıdır. Bu nedenle, yapısal uyumun temelinde yeni sağ politikalar yer almaktadır. Söz konusu “piyasa” anlayışı, 19. yy.da kapitalizmin doğuşuyla birlikte gündeme gelmiş olup bireyi, toplumdan bağımsız, tarih dışı, hipotetik rasyonel davranışlar sergileyen “homo economicus” a indirgemekte ve piyasayı bu rasyonel davranışlardan ibaret görmektedir (Köse ve Öncü, 2003:102).

Yeni sağ politikalar, 1980’lerden itibaren, neoklasik iktisadın piyasayı kutsayan öğretilerinden hareketle uygulamaya konan liberalizasyonu, dünya ticareti önündeki kısıtlamaların kaldırılması, emek piyasalarında kuralılaşma, özelleştirme, 1990’lardan itibaren enflasyonu düşürmeye yönelik olarak kamu yatırımlarının azaltılması politikaları şeklinde sıralanabilir. İngiltere’de Thatcher, Amerika’da Reagan döneminde gündeme gelmiş olan yeni sağ politikalar, IMF ve DB’nin kredi verme şartları olarak bütün çevre ülkelerde uygulamaya konmuştur. Nitekim söz konusu kuruluşların yapısal uyum hedefleri arasında bu politikalar, ulaşılmaması gereken hedefler olarak belirlenmektedir (Doğruel, 2002:13; Korkmaz, 2003:34; Öngen, 2003; Yay, 2002)³.

İstikrar programlarının üç temel ayağından biri kamu harcamalarının kısılanması amacıyla talep kısıtlaması; bir diğeri de kredi kontrolü ve reel ücret kısıtlamalarıdır. Programların üçüncü unsuru ise finansal reform ve ticaretin liberalizasyonunu da içeren uzun dönemli arz politikalarıdır (Stewart, 1995:174).

“Yapısal uyum” kısaca, daha fazla piyasa güçlerine dayanma ve devletin ekonomi yönetimindeki rolünün azalması olarak tanımlanabilir (Ghai, 1995:39). Bu bağlamda Yapısal Uyum Programları (YUP), dış ticaretin geliştirilmesi ve serbestleştirilmesi, faiz oranlarının serbestleştirilmesi ve reel faiz uygulamalarının devreye sokulması, iç fiyatların piyasa denge fiyatlarına yansıtılması, para miktarının sınırlandırılması ve sermaye hareketlerinin serbest bırakılması, reel ücretlerin ve maaşların düşürülmesi ve sendikal faaliyetlerin gözden geçirilmesi şeklinde bir dizi düzenlemeyi içermektedir (Yay, 2002:170-172).

Yapısal uyum reformlarının büyüme, istihdam, yatırım, finansal derinlik gibi ekonomik değişkenler üzerindeki etkisini belirlemek amacıyla yapısal uyum indeksi oluşturulmuştur. Bunun iyi örneklerinden biri Lora’nın (1997) çeşitli Latin Amerika ülkeleri için tasarladığı indekstir. İndeks; ticaret politikası,

³ Söz konusu politika ve hedefler, üye ülkelerin ekonomik güçleri ve büyüklüklerine göre sahip oldukları temsil yetkisi nisbetinde katılabildikleri karar alma mekanizmaları tarafından belirlenmektedir. Çevre ülkelerde uygulamaya konan YUP siyasetleri de merkez ülkelerin söz sahibi olduğu kurullarda karara bağlanmaktadır. IMF ve Dünya Bankası’nın yönetim yapıları ile IMF’nin fon kullandırma şartları incelendiğinde, YUP’nın merkez ülkelerin pazar genişletme politikaları çerçevesinde merkez ülke bakış açısından yapılandırılmasının kaçınılmaz olduğu açıkça ortaya çıkmaktadır. Daha farklı bir yorumla YUP siyasetlerini belli merkez ülkelerin hükümlerlik ögesi olarak değerlendiren görüşler de mevcuttur (Bk. Civelek ve Durukan, 2002).

Yönetim yapısı açısından incelendiğinde, IMF’nin yönetiminden sorumlu İcra Direktörleri Kurulu, Fon’da en yüksek kotaya sahip beş ülkenin (ABD, Almanya, Japonya, Fransa ve İngiltere) atadığı birer “atanmış icra direktörü” ve kurulda tek başlarına temsil edilmesi uygun görülen üç ülke (Suudi Arabistan, Çin ve Rusya) ile diğer ülkelerin oluşturdukları on altı ülke grubunun (Latin Amerika üç, Nordik ülkeler bir, İngilizce ve Fransızca konuşan Afrika ve Güneydoğu Asya ülkeleri birer grup oluşturur) seçtikleri birer “seçilmiş icra direktörü”nden oluşan 24 kişilik bir kuruldur (Eğilmez, 1997:24; Karluk, 1998:305). Dünya Bankası’nda da durum IMF’de olduğundan pek farklı değildir. IMF’ye üye olan her ülke Dünya Bankası’na katılabilir. Fon’da kotaya göre belirlenen oy gücü, Banka’da sermaye payına göre belirlenmektedir. Dünya Bankası’nda da sanayileşmiş ve gelişmiş ülkeler sermayelerinin çokluğu nedeniyle yüksek oy gücüne sahiptirler. Fon’da olduğu gibi, Yönetim Kurulu’na atamaya gelen en fazla sermayeye sahip ilk beş ülkenin (ABD, Japonya, Almanya, Fransa ve İngiltere) temsilcilerinin Dünya Bankası’ndaki oy toplamları hemen hemen yarıya yakındır (%39.1). Yönetim Kurulu yine 24 üyeden oluşmakta ve ilk beşi yukarıda adı geçen 5 ülke tarafından atanmaktadır; diğer 19 üye ise bir Güvernörler Kurulu tarafından seçilir. Suudi Arabistan, Çin ve Rusya temsilcileri kendi ülkelerini, diğerleri belli ülke gruplarını temsil ederler (Eğilmez, 1997: 66-74).

IMF ve Dünya Bankası’nın Yönetim Kurullarında en yüksek oy hakkına sahip olan ülkeler, kendi aralarında özel klikler oluşturarak dünya ekonomisine yön vermektedirler. Yukarıdaki beşli gruba (G-5) Kanada ve İtalya’nın da katılımıyla G-7 oluşturulmuş, daha sonra Rusya da G-7’ye 1997’de katılmıştır. Yediler Grubu (G-7) dünya GSMH’sinin %65’ine sahiptir; dünya ticaretindeki payı ise, %52’dir. Yediler Grubu, yılda bir defa devlet başkanları seviyesinde Ekonomik Zirve Toplantıları ile bir araya gelmektedirler. Onlar Grubu (G-10) ise, G-7’ye Belçika, Hollanda ve İsveç’in katılımıyla oluşmuştur. Onlar Grubu, IMF’ye borç vermeyi amaçlayan Borçlanma Anlaşmaları çerçevesinde oluşturulmuştur. Daha sonra bu gruba İsviçre de katılmıştır (Karluk, 1998). IMF ve Dünya Bankası’nın bir çok ‘yardım’ kararı da önce bu toplantılarda alınmaktadır.

vergi politikası, para politikası, özelleştirme ve emek piyasası düzenlemeleridir (Agénor, 2000:552). Bu çerçevede, yapısal uyum politikalarının amacına ulaşması için emek piyasasına da önemli bir rol atfedilmektedir. Özellikle yapısal uyum sürecinin ilk aşaması olarak görülen ekonomik istikrarın sağlanması aşamasında işsizlikte bir artış olması halinde esas uyumun emek piyasası üzerinden gerçekleşmesi beklenmektedir.

YUP belli makro ekonomik politikalar çerçevesinde uygulamaya konmaktadır. Yapısal uyum politikaları, yerel emek piyasaları üzerindeki etkileri bakımından sınıflandırılarak incelenmektedir. Yerel emek piyasasının oluşumu ve işleyişinde doğrudan etkili olan yapısal uyum politikaları liberalizasyon ve dışa açılma, özelleştirme ve teşvik politikaları, sosyal güvenlik, istihdam ve ücret politikaları olarak sıralanırken yerel emek piyasası üzerinde dolaylı etkilere sahip yapısal uyum araçları ise para, maliye, eğitim, sağlık ve sosyal yardım politikaları olarak ele alınmaktadır.

Bu çalışmada teşvik politikalarının işgücü piyasası üzerindeki etkilerinden hareketle Kahramanmaraş yerel emek piyasasının oluşumu ve değişimi incelenmiştir.

3. EMEK PİYASALARINDA BÖLÜMLENME KAVRAMI: BİRİNCİL VE İKİNCİL PİYASA AYRIMI

Bölümlenme kavramı, neoklasik iktisatta farklı sektörlerde farklı ücret ayarlama mekanizmaları ve sınırlı hareket imkânlarını ifade etmektedir. Gelir farklılıkları, beşeri sermaye ve tercihler, sendika ve hükümet müdahaleleri gibi kurumsal faktörlerin etkisiyle yönlendirilebilir. Sendikalar sadece sendika üyelerinin işe alındığı “kapalı işyeri” uygulamalarıyla sektörler arası hareketliliği engelleyebilirler. Yine az gelişmiş bir ekonomide eğitime ulaşma sınırlılıkları hareketliliği etkileyebilir. Coğrafi şartlar ve biyolojik faktörler de gelir durumu ve hareketlilik üzerinde etkide bulunabilir (Lay, 2001: 10). Buna karşın bölümlenmece yaklaşıma göre bölümlenme işgücü piyasasında çalışanların ve işverenlerin temelde farklı olan davranış kurallarına göre hareket ettiği farklı kesimlere işaret etmektedir.

Bölümlenme konusunda, literatürde oldukça farklı görüşler mevcuttur. Farklılıklar çözümlemede bölümlere farklı tanımlar getirilmesinden ya da bölümlenmenin kaynağına ilişkin görüşlerin çeşitliliğinden kaynaklanmaktadır. Bunlar kabaca üç kuşakta toplanabilir: Piore ve Doeringer’in “ikili emek piyasası yaklaşımı”, birinci kuşağı temsil etmektedir. Wachtel, Edwards, Reich ve Gordon’un “radikal yaklaşımları”, Thurow’un “işbaşı rekabet modeli ve kuyruk teorisi” ve Okun’un “kariyer emek piyasası yaklaşımı” ikinci kuşak yaklaşımlar ve Michon, Picchio, Rosenberg, Rubery ve Wilkinson’ın “çok nedenli” ve “olasılık” yaklaşımları üçüncü kuşak yaklaşımlar olarak sınıflandırılabilir (Peck, 1996:50; Leontaridi, 1998:69-77).

Bölümlenme kavramı genel anlamda emek piyasasındaki parçalı ve katmanlı yapıya işaret etmektedir. Bu bağlamda burada bölümlenme teorilerinin temelinde yer alması bakımından birinci kuşak yaklaşım olan Doeringer ve Piore’nin “ikili emek piyasası” yaklaşımı üzerinde durulmaktadır.

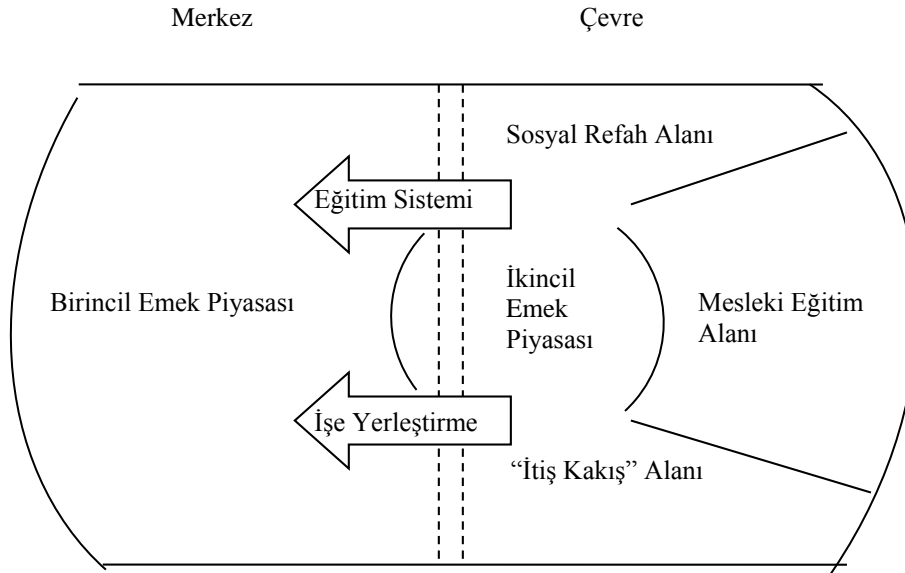
Birincil ve ikincil piyasa ayrımının ortaya çıkması, 1920’lerde ekonomideki büyük buhranla gelen ekonomik yönetim anlayışının değişmesiyle başlamıştır. Makro seviyede yaşanan kriz ve savaş nedeniyle ekonomik kalkınma ve gelişmenin, devletin ekonomiye müdahalesiyle mümkün olacağı kabul edilmiştir. Buna paralel olarak mikro seviyede, Amerika’da şirketlerin emek yönetimi problemlerine getirdiği çözümlere (taylorist rasyonel yönetim ilkeleri vb.) karşı emekçiler büyük ve güçlü endüstriyel sendikalar kurmuşlardır. Sendikalar ve şirketler arasındaki çatışmalar sonucunda, emek piyasalarında emek süreç ve yapılarına ilişkin sistem belli bir düzene oturmuştur. Bu yeni yapılar, emek piyasalarında bölümlenmeyi oluşturan emek süreçlerini ve yapılarını şekillendirmiştir. İşler ve emek piyasaları, işleyiş mantığı ve dinamiklerinde niceliksel olarak farklılaşmıştır. İlk olarak birincil sektördeki yapılandırılmış emek süreçleri, ikincil sektördeki emek süreçlerinden ayrılmıştır. İkinci olarak birincil sektörün içinde işler, görece olarak daha bağımsız bir yapı içermektedir (Gordon, Edwards ve Reich, 1982:165).

Meslekler açısından bir sınıflama vermek gerekirse, ikili emek piyasası, bir ekonomide profesyonel ve teknik adamları, tepe yöneticisi ve idarecileri, satış-pazarlama çalışanlarını zanaatkarları, taşıma aracı sürücülerini kapsayan birincil işgücü ile büro işleri çalışanları, taşımacılık dışı sektördeki araç işletmenlerini, kol gücüyle çalışan işçileri ve hizmet işlerinde çalışanlardan oluşan ikincil işgücü arasındaki ayrım üzerine kuruludur (Hamilton, 1987:294).

Şekil 1’de Peck’in Harrison’dan (1978) hareketle ortaya koyduğu Amerikan kentsel işgücü piyasasında merkez ve çevre arasındaki ikili ayrım görülmektedir. Buna göre, merkezde birincil emek piyasası,

çevrede de ikincil emek piyasası yer almaktadır. Birincil emek piyasasına geçiş, eğitim sisteminde yüksek öğrenimle ya da uygun vasıflar nedeniyle işe yerleştirilmekle mümkün olmaktadır. İkincil emek piyasasının belirleyenleri ise, refah devleti uygulamaları, çıraklık eğitiminin yer aldığı mesleki eğitim ve göçmenlerin piyasaya girmeye çalıştığı giriş-çıkış alanıdır.

Doeringer ve Piore'nin çalışmalarının temel kavramsallaştırması Şekil 1'de de görüldüğü üzere, birincil ve ikincil sektörler şeklindeki ikili ayırım üzerine kuruludur. Merkez emek şeklinde de anılan birincil sektörler, daha iyi işleri, daha yüksek ücreti ve iş güvencesini içermektedir. Sektörde kariyer planlaması mümkün olduğundan iş tatmini düzeyi yüksektir. İkincil sektörde ise vasıf düzeyi düşük olup görece olarak ücretler de düşüktür.

Şekil 1: İkili Ekonomi ve Emek Piyasaları

Kaynak: Peck, 1996:5

Piore (1975), üç katlı bir emek piyasası bölümlenme modeli ortaya koymuştur. Bu modelde, birincil sektör üst ve alt tabaka olmak üzere ikiye ayrılıyor ve ardından “kırkambar” ikincil sektör geliyor. Piore, bunlar için sosyolojik bölümlenmeler demektedir ve alt kültürlerin birbirinden iki temel özellikte ayrıldığını ifade etmektedir: Bunlardan birincisi “hareketlilik zinciri” ya da bireyin iş hayatı boyunca çalışmayı düşündüğü işlerin sırasıdır. İkinci ayırt edici özellik ise bu zinciri tamamlayan kişisel öğrenme kapasitesidir.

Bir işletmenin “çekirdek teknolojisi” hangi mesleklerin birincil sektörde yükselme için gerekli olduğunu, hangilerinin dışlanmış ve ikincil sektörde biçimlenmiş olduğunu belirler. Birincil sektörde olduğu gibi ikincil sektörde de işlerin genişlemesini sağlayan tamamlayıcı ya da çevresel bir teknoloji vardır.

Piore'ye göre herhangi bir ekonomide yeni işgücünün iki temel kaynağı gençler ve göçmenlerdir. Alt sınıf kültürü büyük oranda göçler tarafından etkilenmektedir. Eğer verili bir ekonomide ikincil çalışanlara olan talep artıyorsa, yeni göçler teşvik edilecek ya da eski göçmen toplulukların istikrara kavuşturulması geciktirilecektir; ya da her iki politika birlikte uygulanabilir. Aksine bir durum söz konusu ise ve ikincil emek arzı fazlaysa, bu durumda eski göçmenlerin yerleşmesi hızlandırılır ve yeni göçlerin yavaşlatılması şeklinde bir politika tercih edilebilir.

Birincil emek piyasasında özellikle üst sıralarında emek arzı, ağırlıklı okul sisteminin çıktısına bağlıdır. Fakat bu düzeyde sistemin zorladığı şekilde emek arzını kapsamak mümkün değildir; dolayısıyla emek arzı fazlası, alt sektörlerin önerdiği alt düzeydeki işlere aktarılır. Öte yandan eğitilmiş personel arzında darboğaz olması halinde ise, birincil piyasanın alt sıraları, ikincil piyasadan gelenlerle doldurulabilir ve bu düzeyde çalışanlar üst düzeye aktarılabilir. Ya da çekirdek kadronun üretimi ile çevresel üretim dağılımı yeniden düzenlenebilir.

Teknolojideki gelişmeler ve endüstriyel dönüşüm ikili emek piyasasının oluşumunu sağlayan iki önemli faktördür. Bazı sektörlerde hızlı teknolojik değişim nedeniyle işverenler, eğitilmiş, vasıflı, dolayısıyla pahalı işgücünü elinde tutmak ister. Bu durumda, işgücü, yarı-sabit değişken olarak değerlendirilir. Mesleki eğitim sonrasında mesleğini ilk basamağından başlanarak basamak basamak kariyer planlaması ve yükselmesi gerçekleşir (Elliott, 1997: 367- 368). İstikrar, burada anahtar kavramdır. Tablo 1’de ikili emek piyasasının temel karakteristikleri gösterilmektedir.

Çevre işgücü olarak da anılan ikincil sektör ise, birincil sektörün geri kalanı olup teknolojik olarak geri ve güçlü rekabetçi baskılara eğilimlidir. Ekonomik sistemin gerektirdiği esnekliği sağlar: çıktı artırmak için ikincil sektörde işgücü istihdam edilir veya alt sözleşme yapılır. Birincil sektör iyi, ikincil sektör anakroniktir, ikincil sektörde, emek piyasasına ait geçmişteki değerler günümüzde de geçerli bir çerçeve içinde işlemeye devam etmektedir. İkincil sektörde çoğunlukla gençler, kadınlar ve yaşlı işçiler yer almaktadır (Parasız ve Bildirici, 2002:36).

Tablo-1: İkili Emek Piyasasının Karakteristikleri

Karakteristikler	Birincil Sektör	İkincil Sektör
<i>İstihdam örüntüleri</i>	İstikrarlı	İstikrarsız, düzensiz
<i>Ücretler</i>	Yüksek	Düşük
<i>Eğitim ve Vasıflar</i>	İş-başı eğitimi; firmaya özel vasıf	İş-başı eğitimi yok; uygun vasıf aranıyor
<i>Çalışma koşulları</i>	Gelişmiş; yüksek sosyal imkanlar	Gelişmemiş; Sağlık ve güvenlik problemleri
<i>Örgütlülük</i>	Sendikalaşma oranı yüksek	Örgütsüz
<i>Teknoloji</i>	Komplike	Basit
<i>Emek kontrol süreçleri</i>	Yüksek otonomi, takdir yetkisi ve sorumluluk	Katı çalışma kuralları
<i>Motivasyon</i>	Yüksek	Düşük
<i>İşe alma</i>	Alt basamaklarla sınırlı, işte yükselme esas	Temel yerleştirme şekli
<i>Tipik sosyal gruplar</i>	Yerli, orta sınıftan, orta yaş, erkek	Kadın, genç, coğrafi alt gruplar, gecekondu, göçmen
<i>Tipik sektörler</i>	Teknoloji yoğun; otomotiv, bankacılık vb.	Emek-yoğun; tekstil, gıda, inşaat, ayakkabı
<i>Tipik meslekler</i>	Kamu hizmeti, serbest meslek, ticari işler	İşçi, hizmetli, marjinal meslekler

Kaynak: Peck, 1996:52 ve Fischer ve Nijkamp 1987:48’den geliştirilmiştir.

Tablo 1.’de de görüldüğü üzere, birincil sektör, yüksek ücretli, istikrarlı/daimi ve toplumda tercih edilen meslekleri kapsamaktadır. Bu sektörde istihdam edilenler iş güvencesi ve ilerleme imkanlarına, çalışma kurallarının uygulanması açısından eşitlik ilkesine ve uygun yöntemlere sahiptirler. Bu bölümdeki çalışanlar, kendilerini kurumlarıyla tanımlama eğilimindedirler. Bununla beraber, Baron ve Norris’in (1976:52) ifadeleriyle birincil ve ikincil sektörlerde iş güvencesi ve kazançların düzeyi arasında önemli oranda karşılıklı bağımlılık vardır ve bölümlerden birinin genişlemesi ya da daralması, zorunlu olarak diğer bölümü de etkiler. İşveren için birincil sektörü korumak ve genişletmek ne kadar önemliyse, ikincil sektördeki istikrarsızlığın ve düşük ücretlerin korunması da o kadar önemlidir.

Burada dikkat edilmesi gereken husus, ikincil sektördeki işlerin, çalışanların marjinal oluşundan kaynaklanmadığının ayırt edilmesidir. Gençlerin, kadınların, etnik grupların ve göçmenlerin genelde ikincil sektörde çalışıyor olmalarının, bunların karakteristik özelliklerinden ve bu özelliklere bağlı tercihlerinden mi kaynaklandığı sorusunu gündeme getirmektedir. Kadınların durumu ile ilgili tartışmada çoğu araştırmacının “ataerkil” sosyal rol dağılımı eleştirisine paralel bir şekilde, Brown da (1976) problemi sosyalizasyon süreçleri, hayat boyu tecrübelerinin ve ulaşılabilen fırsatların karşılıklı etkileşimi ile ilgili olarak ele almaktadır. Ona göre, kadınlar, hayat merkezleri olan ev ve aile içine ilişkin ilgilerinden ötürü, iş dünyasına dahil olmaktan alıkonulmakta ve bu amaçla onların işgücüne ilişkin talep ve çalışmalarına ilişkin ödemeler farklılaşmaktadır (Loveridge and Mok, 1979:66).

Tarihsel bir sürecin sonucu olarak görüldüğünde, birincilleşme/ikincilleşmeye sebep olan asıl faktörlerin neler olabileceği önem kazanmaktadır. Piore, beş temel sebep sıralamaktadır (Gordon, 1972: 46 vd.): Birincisi, istihdam sürekliliği için işgücünden beklenen davranışsal gerekliliklerdir. İkincil çalışanlar, genelde güvensiz bir şekilde ve aralıklı çalışma eğiliminde olduklarından birincil mesleklerden dışlanırlar. İkinci olarak birincil işlerde faaliyet göstermesi gereken belli çalışanların, yüzeysel karakteristiklerinin ikincil sektör çalışanlarına benzemesi nedeniyle ikincil sektöre hapsedilmesidir. Burada iki tip ayrımcılık öne çıkmaktadır. “Yalın ve basit” ayırım, işverenin belirli özellikleri taşıyan

çalışanları istihdam etmekten hoşlanmamasıdır. “İstatistiksel ayırım” ise işverenler, belli gruplar hakkındaki yüzeysel istatistikî verilerin güvenilirlik gibi istenmeyen davranışlar bulgulayan sonuçları nedeniyle çalıştırmak istemezler. Örneğin, belli bölgeden göçenlerin suça karışma eğiliminin yüksek olduğuna ilişkin istatistikî veriler vb. gibi.

Birincil-ikincil sektör ayırımına sebep olan üçüncü faktör, sektörler arası ayırımın tarihsel bakımdan olduğu gibi teknolojik bakımdan aynı ölçüde tanımlanamamasıdır. Birçok iş, teknolojik olarak her iki sektörde de yapılabilir. Normalde birincil sektörde yapılan bir iş, alt-sözleşme, geçici yardım hizmetleri, deneme süreleri ile yeni işçilerin devri şeklindeki uygulamalarla ikincil sektöre kaydırılabilmektedir. Bir sektördeki işler diğer sektöre yönlendirildiğinde bunlarla ilgili üretim teknikleri, yönetim ve kurumsal yapıda da değişiklik yapılmaktadır.

İkincil sektördeki davranış biçimleri, ikincil mesleklerde çalışma ve bu tarz istihdam şekliyle uyum sağlayan hayat tarzlarıyla bir arada yaşama yoluyla pekiştirilmektedir. Dolayısıyla sosyalleşme süreçleri, ikincil çalışanların çocuklarını da ikincil sektöre mahkum etmektedir. Bu mahkumiyet, iş örüntüleri, iş süreçleri, getto/gecekondu ve ailedeki yaşam biçimi ile pekişmektedir. Birincil ikincil sektör ayrışmasının bir diğer nedeni de budur.

Son ve beşinci sebep ise tarihsel sürecin bu iki sektör arasındaki keskin ayrımları artırma konusunda karşılıklı etkileşim içinde olmalarıdır. Vasfın önem kazanması, zaman içinde bazı çalışanlar için iş başı eğitimini ön plana çıkararak bunlara önem atfederken böyle bir eğitime ve içerde tutmaya ihtiyaç olmayan işlerdeki çalışanları dışlamıştır. Devletin asgari ücret, sosyal güvenlik kesintisi gibi refah amaçlı yasama ve uygulamaları, birincil sektörde istihdam sürekliliğini teşvik etmiştir. Öte yandan bazı sektörlerde sendika etkinliği de birincil ikincil sektör ayırımını kuvvetlendiren bir etken olarak karışımıza çıkmaktadır (Piore, 1968’den aktaran Loveridge and Mok, 1979: 68-69).

Doeringer ve Piore, ikili piyasa çözümlemelerini teknik zorunluluklar ve endüstriyel sistem üzerinden yürütmüşlerdir. Fakat bilindiği gibi sadece “piyasa güçleri” yaklaşımıyla emek piyasası açıklanamaz. Nitekim, bu çözümlemeyi yetersiz bulan radikal teorisyenler, “kapitalist kontrol stratejisini” de çözümlemeye dahil etmişlerdir. Edwards, Gordon, Harison ve Reich gibi Marksist geleneğe mensup bilim adamlarına göre bölümlenme, kapitalist kontrol stratejisinden kaynaklanan tarihsel bir eğilimdir. İkinci nesil bölümlenme yaklaşımı olarak da adlandırılan bu çözümlemeye göre, bölümlenme stratejileri, işgücünün vasıfsız olduğu, üretim teknolojilerinin rutinize edildiği bir vasatta kapitalist için bir gerekliliktir. İşgücünün bölümlenmesi, sermayenin vasıflılıkla vasıfsızlığın içerdiği çatışmaların üstesinden gelmesini sağlar. İşyerinde kümelerin, görevlerin alt bölümlere ayrılması ve bunların içsel (birincil) emek pazarlarıyla entegrasyonu, sermayenin sınıf bilinci ve dayanışmayı bastırmasını, bertaraf etmesini sağlar, ya da en azından kolaylaştırır. Bu çalışma biçimi, çalışan motivasyonunu ve insani çalışma koşullarının düzeyini de düşürür. Gordon’un (1972) ifadesiyle tam bir “böl ve yönet” mantığı işlemektedir (Peck, 1996:53).

Kapitalistler hem formel vasıf düzeylerini hem de vasıflılık derecesini düşürerek işgücünü bölmeyi başarırken diğer taraftan da işçiler arasında ırkçı ve dinsel ayrımlar ortaya koyan bir yapı oluşturabilmektedirler. Hiyerarşik kademelenme sadece birincil sektörle sınırlıdır. Oldukça rutin işler daha alttaki birincil sektör çalışanlarına verilir. Üstte inisiyatif kullanan birincil sektör çalışanları yer alır. Bu bölümlenmeyi ırkçılık ve cinsiyet ayrımcılığı destekler. İşveren, böylece dayanışma eğilimlerine karşı cephe oluşturur.

Daha önce de belirtildiği üzere, ikili emek piyasası yaklaşımı konusundaki daha geniş bakış açısına göre birincil ikincil bölümlenmesinin yanında birincil sektörde üst ve alt sıra olmak üzere iki bölüme ayrılmaktadır. Üst sıra profesyoneller ve yöneticiler tarafından işgal edilirken alt sıra “mavi yakalılar” şeklinde adlandırılmakla birlikte beyaz yakalılara benzeyen işçileri kapsamaktadır. El zanaatkarları bu gruba girmektedir (Piore, 1980:18). Birincil sektörün alt basamağı ikincil sektöre nazaran daha istikrarlı bir çalışma ortamını ifade etmektedir. Bu basamaktaki işlerin sosyal statüleri ile ücretleri tatmin edicidir. Genellikle bu basamaktaki işler güvenceli işler olup, yüksek ücretlere doğru ilerleme imkanı vardır. Meslekler nisbeten vasıf gerektirir. Fakat bu vasıfların birçoğu üretim sürecinde diğer çalışanlardan öğrenilmek sureti ile kazanılmaktadır. Bu nedenle istihdamda öncelikli olan formel mesleki eğitim bu basamakta çok önemli değildir. Çalışma ve otorite arasındaki ilişkiler, gelenekler, resmi kurallar ve prosedürler tarafından belirlenir. Ücretler genellikle toplu sözleşme yoluyla ya da benzer şekilde belirlenir. Birincil sektörün üst basamağında ise ödeme, statü ve prestij açısından hiyerarşinin en üst

noktasında yer alan meslekler vardır. Bu meslekler alt basamaktakilere göre tatmin edici iş güvencesi sağlarlar ve geniş bir coğrafya ve kurumlar dizisi içinde çok geniş kariyer geliştirme fırsatları sunarlar. İstihdam için formel mesleki eğitim önemlidir. Bu üst basamakta çalışma grubu ve çalışma topluluğu birbirine çok sıkı bağlı değildir; çalışma hayatını biçimlendiren gelenekler ve kurallar nispeten önemsizdir. Burada içselleştirilmiş davranış kodları ikincil sektörde yaygın olan kuralların ve personel denetimi yöntemlerinin yerine ikame edilir. Alt basamak somut öğrenme ile karakterize edilirken, üst basamak soyut öğrenme temelidir. El zanaatkarları işbaşında somut öğrenme yoluyla mesleklerini öğrenirken mesleklerini öğrenmek açısından alt basamağa benzerken değişik işlemler arasındaki bağlantıyı soyutlama yaparak kurmaları bakımından da üst basamağa benzemektedirler (Piore, 1980:18-21).

Peki bu iyi işler/kötü işler ayrımındaki ikilik hangi temelde ortaya çıkmaktadır? İkili işgücü piyasası teorisi buna net bir cevap vermemekle birlikte dört temel teorik bakış açısı ileri sürülebilir (Loveridge and Mok, 1979: 5-7):

Bireysel damgalama: baskın grubun sonradan gelenleri, dışarıdakileri ya da alt grubu kötü özellikler yükleyerek ötekileştirme sürecidir. Bu, günlük hayat içinde bilinçsizce yapılan davranışlara yansır.

Bilinçsizce kullanılan içsel emek piyasası mekanizması, çalışanı firma içi süreçlerin bir ürünü haline getirmekte ve dış dünyadan ayırmaktadır.

İçsel emek piyasasının bilinçli bir şekilde kullanımı ise işverenlerin dışsal piyasada bilinçli bir şekilde mesleki ve etnik bölünmeler ortaya çıkarmaları ve içsel piyasaya giriş için değişik kriterler ortaya koyarak yalıtılmış kesimler üretmelerini ifade etmektedir.

Genişleyen sermaye/emek oranı ile artan bir şekilde daha yüksek çıktı değeri elde etme ihtiyacı “endüstriyel yedek emek gücünü” yaratmaktadır.

Kerr, iki tür kurumsallaşmış emek piyasasını da birbirinden ayırmaktadır. El becerisine dayalı zanaatkarlıkta bilgi ve görevler grup nezdinde değerlendirilirken endüstriyel emek piyasasında vasıflar ‘bireysel kazanım’ olarak görülmektedir (Loveridge and Mok, 1979: 63).

Bölümlenme endüstri içinde olabileceği gibi, firma içinde de ortaya çıkabilir. Esnek işletme/firma kavramıyla formüle edilen firma içi bölümlenmede merkez işgücü çok fonksiyonlu olarak firma içinde eğitime tabi tutulur ve fonksiyonel esnekliğe sahiptir. Çevre işgücü ise daha az güvenli daha çok ihtimali içeren bir örgütlenme içerir. Part-time, geçici çalışma, (alt) sözleşmeli işçilik, sayısal esneklik uygulamaları içerebilir (Elliott, 1997:367 vd).

4. EMEK PİYASASINI DÜZENLEME ARACI OLARAK KAHRAMANMARAŞ'TA 1980-2005 ARASI YATIRIM TEŞVİK UYGULAMALARI

Yapısal uyum politikaları, ithal ikameci anlayıştan kopmayı sağlamakla beraber, yeni sağ ekonomi politikalarının amaçladığı liberalleşmeyi ve serbest piyasanın gelişimini sağlayamamıştır. Birçok çevre ülkede olduğu gibi Türkiye’de de devlet, uyguladığı iktisat politikalarıyla piyasanın merkezinde yer almaktadır. Bu bağlamda, devlet, Türkiye’de emeğin toplumsal yeniden üretiminde, kümelenme ve emek piyasasının oluşumunda bu çalışmanın ikinci ve üçüncü bölümlerinde tartışılan düzenlemeye ilişkin rollerini fazlasıyla yerine getirmektedir. Devlet, 1980 sonrasında, Cumhuriyet döneminin bütün iktidarlarının döneminden çok daha yoğun bir biçimde girişimcilerin kaygılarının merkezinde yer almaktadır.

Bu ortamda, rant sağlamaya yönelik faaliyetler geliştikçe gelişmiş ve Türk işadamları, ithal ikameci dönemde edindikleri kârı büyük, sosyal faydası küçük girişimcilik alanındaki becerilerini kullanmak için pek çok fırsat bulmuşlardır. Bir yandan hükümet politikalarının istikrarsızlığı bu tür davranışların güçlenmesinde etkili olurken öte yandan ulusal ekonomi içinde artan önemleri sayesinde sermaye kesimi de politika sürecini kendi çıkarları doğrultusunda etkileyerek veya amacından saptırarak bu sürecin keyfilğini artırmışlardır (Buğra, 1997:358-359).

YUP’nın ve liberalleşmenin yerel düzeyde, Kahramanmaraş kentsel alanındaki tezahürü, yatırımı teşvik politikalarıdır. Kahramanmaraş’ta sanayinin oluşumu ve kümelenme, aşağıda da görüleceği üzere, kullanılan teşvikler doğrultusunda oluşturulmuştur. Kahramanmaraş’taki işadamları sınıfı, Buğra’nın ifade ettiği gibi, 1980’li yıllarda hükümet politikalarını etkilemek açısından varlık göstermemekle birlikte, verilen teşvikleri kullanan illerin başlıcaları arasında yer almaktadırlar. Söz konusu teşviklerin

emek yoğun tekstil sektöründe kullanılması ise, ucuz emek kullanımı ile kâra dönüştürülmüştür. Tablo 2’de Kahramanmaraş’ta 1980-2005 yılları arasında verilen teşviklere ilişkin bilgiler yer almaktadır.

Tablo-2: Özel Sektör Yatırım Teşvik Belgelerinin Yıllara Göre Dağılımı

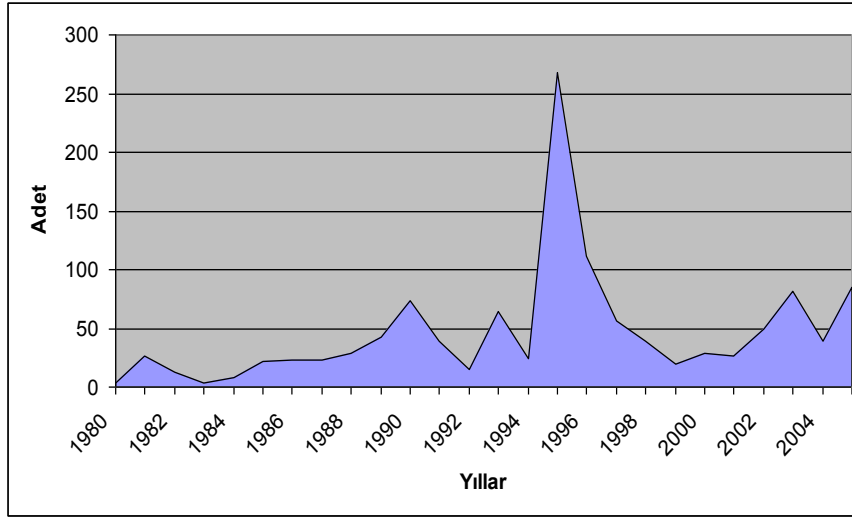
Yıllar	Belge Sayısı	Toplam Yatırım (Milyon TL)	Sabit Yatırım (Milyon TL)	İstihdam (kişi)
1980	4	864	452	92
1981	27	3.687	2.195	1.320
1982	13	1.971	1.211	230
1983	4	576	389	100
1984	8	27.718	14.626	1.074
1985	22	13.511	8.999	553
1986	23	31.667	16.915	816
1987	23	56.465	37.398	1.042
1988	29	181.705	139.509	1.530
1989	42	287.029	248.545	1.970
1990	74	9.503.697	9.473.520	3.857
1991	39	2.187.468	2.126.392	2.818
1992	15	2.332.658	2.209.800	1.025
1993	64	27.813.903	26.705.691	3.549
1994	24	14.920.112	14.410.367	1.313
1995	268	226.054.264	211.577.199	19.438
1996	112	106.043.347	102.700.880	6.376
1997	56	53.576.539	51.542.186	4.416
1998	39	42.771.043	42.771.043	2.800
1999	19	15.805.685	15.805.685	1.110
2000	29	1.265.743.080	1.265.743.080	2.641
2001	26	72.535.503	72.535.503	1.195
2002	49	360.586.831	360.586.831	2.737
2003	82	1.139.701.246	1.139.701.246	7.561
2004	39	187.099.416	187.099.416	1.493
2005	85	807.836.074	807.836.074	3.214
Toplam	1.215	4.335.116.059	4.313.295.152	62.008

Kaynak: Hazine Müsteşarlığı, Şubat 2006

Tekstil sektöründe Kahramanmaraş’ta, Türkiye geneline paralel olarak ciddi bir kayıtdışı istihdam sorunu ortaya çıkmıştır. Bunun yanı sıra teşviklerin Organize Sanayi Bölgesi (OSB) kurulmadan kullanılmış olması, Kahramanmaraş’ta birinci sınıf tarım alanlarının sanayiye açılması şeklinde yanlış bir yatırım yeri seçimi ile sonuçlanmıştır.

Birçok bölge ve ilde sanayinin temel teşviklerinden biri olan Organize Sanayi Bölgesi düzenlemesi, Kahramanmaraş’ta gerçekleşmemiştir. 1986 yılında OSB kurulmasına dair Bakanlar Kurulu Kararı çıkmasına rağmen, yerel aktörlerin konuya ilgisizliği nedeniyle kuruluş çalışmaları ancak fabrikalaşma hız kazandıktan sonra 1989 yılında başlayabilmiştir. Literatürde “küresel fabrika mekânı” (Özuğurlu, 2005: 120-121) olarak kabul edilmekle birlikte, Kahramanmaraş’ta OSB daha önceden planlanıp yapılmadığı için endüstri bölgeleri birinci sınıf tarım arazisi üzerinde kurulmuş ve beraberinde yerleşim alanlarının da hem tarım alanlarına hem de deprem bölgesine kaymasına yol açmıştır. OSB inşaatına ancak 2000’li yıllarda başlanmış; inşaat bitmesine rağmen halen faaliyete geçmemiştir.

1980’den sonra uygulanan YUP’nın il bazında en belirgin uygulama biçimi yatırım teşvikleridir. Bu teşvikler uyum programları çerçevesinde geliştirilmek istenen sektörlerle yoğun olarak verilmiştir. K. Maraş, Türkiye genelinde bu teşvikleri en fazla kullanan illerden birisidir. Verilen teşviklerin toplamının %3,84 olarak en çok teşvik belgesi alan iller içerisinde 6. sıradadır. (Ozan,2003: 23). Grafik 1’de Kahramanmaraş’a verilen yatırım teşviklerinin yıllara göre dağılımı görülmektedir.

Grafik-1: Yıllara Göre Teşvik Belgelerinin Dağılımı, 1980-2005 (Adet)

Kaynak: Hazine Müsteşarlığı, Şubat 2006

Hazine Müsteşarlığı Teşvik Uygulama Genel Müdürlüğü verilerine göre, 1980-2005 yılları arasında Kahramanmaraş'a verilen teşviklerin sektörler itibarıyla dağılımı şöyledir: Tarım sektörüne söz konusu dönemde 57 adet teşvik belgesi verilmiş, hizmetler sektörü 158 adet, madencilik 15 adet, enerji sektörü 21 adet, imalat sektörü ise 1005 adet teşvik belgesi almıştır.

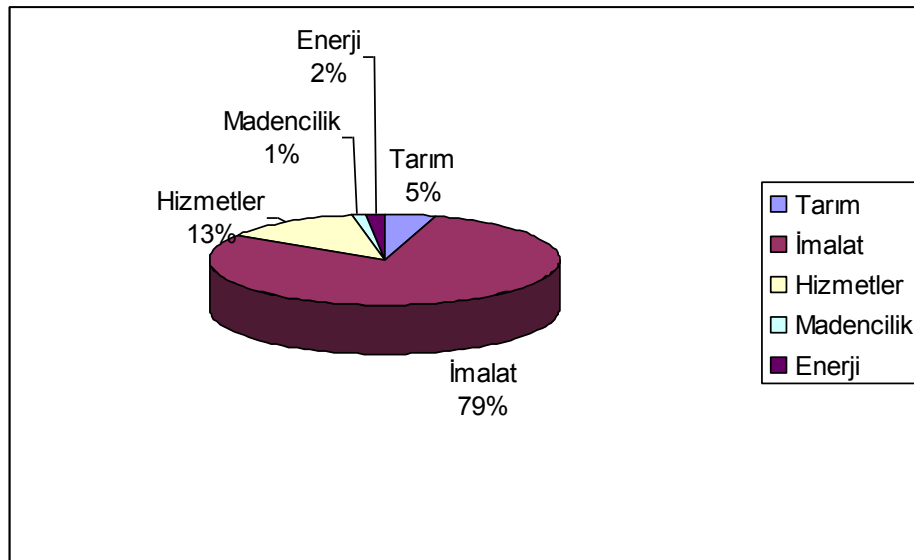
Hazine Müsteşarlığı Teşvik Uygulama Genel Müdürlüğü verilerinden hareketle Eyüp Ozan'ın (2003) alt sektörler itibarıyla ortaya koyduğu rakamlar ise daha ilgi çekicidir. Tarım ve hayvancılık alanında 1980-2003 yılları arasında verilen toplam 40 teşvik belgesinden 40 hayvancılık sektöründe 2 bitkisel üretimde 3 de su ürünlerinde kullanılmıştır. Bu sektörde teşvikin en yoğun dönem 1980-1990 arasındır. 1990 yılı teşvik belgelerinin en fazla alındığı yıldır. Bu yıldan sonra toplam 6 adet teşvik belgesi verilmiştir. Belge sayısında belirgin düşüş olmuştur.

İmalat Sanayisinde verilen 746 teşvik belgesinden 624 adeti dokuma ve giyim sektöründe kullanılmış, 52 adeti gıda ve içki sektöründe, 6 adeti orman ürünlerinde, 3 adeti makine imalatında, 5 adeti kağıtta, 4 adeti lastik-plastik'te, 4 adeti demir dışı metallerde, 8 adeti madeni eşyada, 17 adeti çimentoda, 11 adeti pişmiş kil ve çimento gereçleri sektöründe ve 12 adeti diğer alt sektörlerde kullanılmıştır. Görüldüğü gibi en çok desteklenen sektör, imalat sanayisinde dokuma ve giyim alt sektörüdür. 1995 yılında dokuma ve giyim sektörüne 257 adet teşvik belgesi verilmiştir. Bu sektördeki bazı firmalar Türkiye çapında önemli konuma gelmişlerdir. İstanbul Sanayi Odası'nın düzenlediği ilk 500 büyük şirket anketlerinde kentin tekstil fabrikalarını görmek mümkündür.

Hizmet sektöründe düzenlenen toplam 103 teşvik belgesinden, 66 adeti ulaştırma sektöründe, 15 adeti ticaret sektöründe, 9 adeti sağlık, 2 adeti eğitim, 4 adeti turizm ve 7 diğer alt sektörlerde kullanılmıştır.

Çeşitli yıllarda Kahramanmaraş'ın Kurtuluş Gününde yayınlanan mahalli dergiler incelendiğinde, Kahramanmaraşlı işadamlarının yatırımları konusunda teşviklerin önemli bir yeri olduğunu belirttikleri ve Kahramanmaraşlı sanayicilerin verilen teşvikleri doğru yerde kullanarak hemen hemen %100 oranında yatırıma dönüştürmeleri ile övündükleri görülmektedir. Teşvik belgelerinin sektörel dağılımı Grafik-2'de görülmektedir.

1997 yılından itibaren uygulamaya konulan KOBİ yatırım teşvikleri 2001 yılı ortasına kadar 66 adet olup 32 adeti dokuma ve giyimde, 11 adeti çelik-bakır eşyada, 9 adeti gıdada, 7 adeti haddehane ve 7 adeti makine imalatı alt sektörlerinde kullanılmıştır. (Ozan, 2003:52)

Grafik-2: Teşvik Belgelerinin Sektörel Dağılımı, (%)

Kaynak: HDTM, 2006, Yayınlanmamış Veriler

1980’den günümüze değin verilen teşvik belgelerinin ve KOBİ yatırım teşviklerinin sektörel dağılımı (imalat sanayi %82 tarım %5 hizmetler %11 diğer %2), nüfusun sektörlere göre istihdam oranları ile birlikte düşünüldüğünde (1990 nüfus sayımında nüfusun %72 tarım %9.4 sanayi %18.6 hizmet sektöründe istihdam edilmektedir.) istihdamın tarım sektöründen sanayi sektörüne kaydırılması teşvik edilmektedir.

2004 yılından itibaren uygulamaya konan 3084 ve 5350 sayılı “Yatırımların ve İstihdamın Teşviki” yasaları ise, ilk defa yatırımın yanında istihdama da vurgu yapmakta ve ilgili sektörlerde belli oranda fiili istihdam şartına bağlı olarak teşvik sağlamaktadır. Kahramanmaraş kentsel emek piyasasında bu yasaların etkisi oldukça dikkat çekicidir. Yatırımların sektörel bileşiminde anlamlı bir değişim olmamıştır. Tamamlanan ve devam eden yatırımlarda ağırlıklı oran sırasıyla %81 ve %50 oranlarında yine tekstil sektörüne aittir. Bunu tamamlanan yatırımlarda %5 oranla konfeksiyon, %4 oranla metal sektörleri, devam eden yatırımlarda ise %35 oranla çimento-inşaat ve %5 oranla altyapı yatırımları takip etmektedir. Asıl dikkat çekici değişim kayıt altına alınan istihdamda görülmektedir. Yasanın uygulamaya konduğu 2005-2008 yılları arasında imalat sanayisi istihdamında il düzeyinde %48.1 oranında artış sağlanırken, genel istihdamda ise %63 artış sağlanmıştır (KMTSO, 2007; KMTSO, 2008).

Döviz fiyatlarının gerilemeye başlamasıyla birlikte ve ekonominin durgunluğa girmesiyle birlikte, 2007 yılı sonundan itibaren yatırımlar durmuş olup bazı büyük tekstil fabrikaları işçi çıkarmıştır. Öte yandan teşvikler nedeniyle başlanılan yatırımlar, yurtdışından makineler geldiği halde, yarım kalmış olup durgunluğun aşılması beklenmektedir.

Kahramanmaraş’ın 3084 ve 5350 sayılı “Yatırımların ve İstihdamın Teşviki” yasalarından yararlanması, yerel sanayicinin “kepenk kapatma”, “iflas”, “fabrikayı söküp götürme” tehditleri ile söz konusu olabilmektedir. Esasen ilde bulunan Afşin-Elbistan Termik Santrali nedeniyle ilin gelir düzeyi yüksek çıktığından başlangıçta söz konusu yasaların kapsamına alınmamıştı. Fakat yerel sanayicinin yoğun baskısı ile Hükümet geri adım atmış ve ili söz konusu yasaların kapsamına almıştır. Teşviklerin kaynak tahsis aracı olarak ilin sanayileşmesinde güçlü bir etken olduğu ve yerel girişimcilerin söz konusu desteklerle yurt dışında rekabet edebildiği açıktır. Tarım kesimindeki desteklere ve ithalat korumalarına karşı çıkan uluslar arası ekonomik ve mali kuruluşların merkez ülkelere ihracat yapan imalat sanayisindeki söz konusu desteklere karşı çıkmaması da ülkemizde bu yönde sanayileşmenin uluslar arası ekonomik çevreler tarafından desteklendiği anlamına gelmektedir. Aşağıda söz konusu sanayinin küresel ekonomiye eklenme biçimi ele alınmaktadır.

5. TEŞVİK UYGULAMALARININ ETKİSİNDE KAHRAMANMARAŞ'TA KENTSEL EMEK PİYASASINDA DÖNÜŞÜM: KÖYDEN KENTE GÖÇ VE İŞÇİLEŞME

5.1. Araştırmanın Amacı ve Yöntemi

Çalışmanın alan araştırması, özel yatırımı teşvik politikaları ekseninde YUP'nın yerel ölçekte bir kentsel emek piyasasında kümelenme, bölümlenme, işçileşme/orta sınıflaşma ve enformelleşme eğilimlerine etkisini araştırmayı amaçlamaktadır. Kentsel ölçekte yerel emek piyasasının oluşumu köyden kente göç olgusunu da içerdiğinden iç göçün yapısal uyum uygulamaları boyunca aldığı biçim ve emek piyasasının dönüşümüne etkisi de alan araştırmasının amaçları içinde değerlendirilmiştir.

Daha sonra vaka çalışması, yaşam öyküsü, doküman taraması, yarı yapılandırılmış mülakat ve katılımcı gözlem tekniklerinden oluşan niteliksel araştırma yöntemiyle köyden şehre göç ve işgücü piyasası dönüşümlerinin fabrikalaşmaya olan bağımlılığı çözümlenmeye çalışılmıştır. Niceliksel veriler aynı zamanda niteliksel bulguların desteklenmesi amacıyla da kullanılmıştır.

Vaka çalışması arşiv kayıtları ve belge incelemelerine, mülakat ve gözlem tekniklerine dayanır. Analiz birimi kişi ya da insan grupları olmayıp doğrudan doğruya olgunun kendisidir. Aktörlerin bakış açısı ve ifadeleri aracılığıyla sosyal koşulları açıklamayı amaçlar.(Tellis'ten (1997) aktaran Özügürlü, 2005;132). Vaka çalışması sosyal bir birimin-bu birim bir kimse, bir aile, kuruluş, kültür grubu hatta bir toplum olabilir- araştırılmasında ve analiz edilmesinde kullanılan bir metottur. Amacı birimin karışık davranış şekillerine ve çevresiyle olan ilişkilerine etkisi olan faktörleri bulmaktır. Vaka verileri bütün bir hayat süresini veya birimin tarihini, sosyal faktörlerle olan ilişkisini ve çevresinde yer alan kuvvetleri araştırmayı öngörür. Diğer bir deyimle vaka metodu yoluyla sosyal araştırmacı sosyal bir birimin içindeki çeşitli faktörleri bir bütün olarak görmeye çalışır (Young ve Schmid, 1968:250).

Burada vaka çalışmasına köyden şehre göçün fabrikalaşmanın başlamasına bağlı olarak 1980 öncesi ve sonrasında aldığı seyri ve göçmenler arasındaki dönemsel farklılaşmayı ortaya koymak amacıyla başvurulmuştur. Ayrıca endüstri bölgelerinin yer seçimi konusuna da vaka çalışmasının bulguları ışık tutmuştur.

Yaşamöyküsü tekniğinin amacı sosyal değişimin bireylerce nasıl tecrübe edildiğini ortaya koymaktır. Çalışmada yaşamöyküsü tekniğine birinci ve ikinci nesil göçmenlerin ve farklı kökenlerden gelen fabrika sahiplerinin 1980'li yılların dönüşümünü nasıl yaşadıklarını ve değerlendirdiklerini anlamak amacıyla başvurulmuştur. Bu teknik aktörlerin olayları algılamaları hakkında bilgi vermiştir.

Yarı yapılandırılmış mülakat tekniği vaka ve yaşamöyküsü tekniklerinin alt yapısını oluşturmuştur. Aktörler ile görüşme yapılırken belirli sorular tespit edilmiş; bu temel sorular etrafında mülakatın yönelimi esnek bırakılmıştır. Böylece kişinin kendi bakış açısı ile olguları değerlendirmesi sağlanmıştır.

İl merkezi, diğer ilçelerden, ilçe köylerinden ve merkez ilçe köylerinden göç almaktadır. Fakat diğer ilçelerden alınan göçler sınırlı olduğu gibi daha çok çevre illere ya da belli mesleklere yönelmektedir. Dolayısıyla ilçelerden alınan göçler sayısal verilerde (DİE verileri) kapsanmakla beraber niteliksel araştırmanın kapsamı dışında tutulmuştur; ancak çok yakın olduğu için Türkoğlu ilçesinin 1 köyü araştırma kapsamına alınmıştır. Böylece daha dar bir alanda daha heterojen bir yapı arz eden merkez ilçe köyleri araştırma kapsamına alınmıştır.

Merkez ilçe köyleri arasından görüşme yapılacak köylerin seçimi yargısal örnekleme metotları arasında yer alan kota yöntemiyle yapılmıştır. Buna göre merkez ilçe haritasında yer alan köyler, fiziki özellikleri ve bu köylerin fiziki özelliklerine bağlı geçim stratejileri göz önüne alınarak 3 ayrı kategoriye ayrılmıştır. Bunlar:

1. Kuzey köyleri (Dağ köyü-DK)
2. Batı köyleri (Dağ köyü-DK)
3. Güney ve Doğu köyleri (Ova köyü-OK)

Tablo-3: Mülakat Gerçekleştirilen Göçmenlerin Geldiği Köyler ve Görüşme Dağılımı

Köy Grubu	Köyün Adı	Görüşme Yapılan		
		Hane reisi	Birey (II. Nesil)	Toplam
Kuzey Köyleri (DK)	Yenipınar	7	3	10
Kuzey köyleri (DK)	Hacıyüplü	5	3	8
Batı köyleri (DK)	Karadere	5	3	8
Güney köyleri (DK)	Dedeler(Türkoğlu)	5	2	7
Güney ve doğu köyleri (OK)	Beyoğlu	3	-	3
Güney ve doğu köyleri (OK)	Dutdağı	3	2	5
Toplam	6 köy	28	13	41

Çalışmada yer verilen görüşmelerde köy isimleri ve görüşmeci isimleri değiştirilerek kullanılmıştır.

5.2. Teşvik Politikaları Bağlamında Köyden Kente Göç ve Kentsel İşgücü Piyasasının Oluşumu

Kahramanmaraş'ta sistemli ilk göç hareketleri, Çukurova'da ve Maraş Ovası'nda pamuk ekiminin arttığı yıllarda dağ köylerinden tarım alanına doğru, mevsimlik işçilik şeklinde başlamıştır. Pamuk ekiminin artışı, çırçır fabrikalarını; bu da sanayi işçiliğinin ilk uygulamalarını doğurmuştur. Bundan sonra 1950-1960 yılları arasında Sümerbank öncülüğünde iplik ve kumaş dokuma fabrikaları şeklinde tekstil sanayinde işbölümü gelişmiş ve göçün yönü küçük tarım ve esnaflık işleriyle uğraşan yakın köylerden kente doğru kaymıştır. Bu dönemde dağ köyleri halen tarım işçiliğine devam etmektedir. Teşviklerin uygulamaya konulduğu 1980 sonrasında ise, artık dağ köyleri de tarım alanından kente doğru kaymış ve bir tarafta fabrika işçiliği ile ikincil emek piyasasında "işçileşme" tecrübe edilirken bir taraftan da kayıtdışı düzensiz çalışma şekilleriyle ikincil emek piyasasının da dışında "marjinalleşme" yaygınlaşmıştır. Her iki dönemde, yani hem 1980 öncesinde hem de 1980 sonrasında eğitim yoluyla göç ise eğitim yoluyla birincil sektöre emek yetiştirirken, üniversiteye gidemeyenleri de ikincil sektöre yönlendirmiştir.

Köy tarafından gelen bu üç farklı göç dalgasına paralel olarak olan kent merkezinde de makro iktisat politikalarının yansması birtakım değişimler yaşanmıştır. Bunlar 1950'lerdeki Marshall yardımlarına paralel olarak pamuk ekiminin yaygınlaşması ve çırçırın artması; 1970'lerde pamuk ziraatçı ve tüccarlarının iyi para kazanarak iplik fabrikasına yönelmesi; 1980'li yıllarda, Turgut Özal hükümetlerinin liberal politikaları eşliğinde uygulamaya konulan yapısal uyum ve teşvik politikalarının sonucu olarak fabrikalaşmanın tekstil işkolunda yaygınlaşması ve 1990'lı yılların sonundan itibaren tekstil ihracatına ilişkin krizlerin ortaya çıkması ile birlikte fabrikaların alt-işverenlere bölündüğü taşeronlaşma örüntülerinin gözlemlenmesi şeklinde dört ana başlıkta toplanabilir.

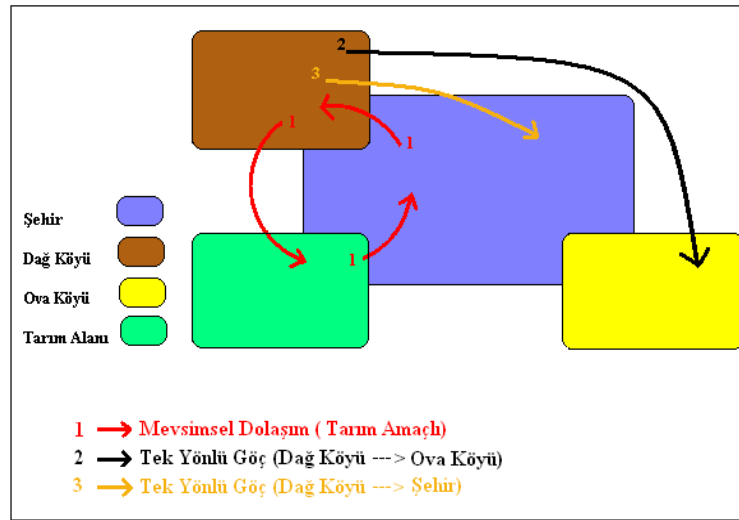
Göç ve işçileşme konusu aşağıda üç alt başlıkta incelenmektedir. İlk olarak 1980 öncesi, 1980 sonrası ve eğitim amaçlı göç şeklinde 3 ana eksenle köyden kente göç olgusu ele alınmaktadır. Sonraki alt başlıkta ise 2000'li yılların ortaları itibarıyla, teşvik politikalarının hızlandırdığı sanayide kümelenme hareketleri sonucunda emek piyasasının oluşumu ve farklılaşma eğilimleri ortaya konmaktadır.

5.2.1. 1980 Öncesinde Göç ve Emek Piyasası

1980 öncesinde, köylerin topografik yapılarına bağlı geçim stratejileri, kente göçte belirleyici olmuştur. Cumhuriyetin ilk yıllarındaki traktör öncesi şartlar bir yana bırakılırsa; tarıma makinenin girmesiyle birlikte ekim alanlarının değerlendirilme oranının artması, özellikle ovalarda büyük toprak parçalarının işlenmesi için ziraat üretim dönemi olan yaz aylarında ek mevsimlik işçi ihtiyacını doğurmuştur. Burada daha önceden söz konusu ovalarda sulama işi yapan sakalar ve hasatla ilgilenen çavuşlar devreye girmiş ve geldikleri dağ köyünden mevsimlik amele temin etmeye başlamışlardır. İşte kente göçün düzenli ve toplu olarak yapılmaya başlaması da 1950'li yıllardan 1970'li yılların sonlarına kadar devam eden bu "geçici tarım işçiliği" dönemine rastlamaktadır. Bu dönemi Yenipınar Köyü'nden Döndü Ana'nın (56) anlatımıyla betimlemek mümkündür:

"Ben çok küçüktüm. 12-13 yaşlarında ya vardım ya yoktum. Köyden Asker Emmi çavuşluk ederci. Onun için köyde hemen her aileden bir erkek ve ailenin bütün kızları çapaya giderdi."

1980 öncesinde kente göç yöntem ve güzergahı Şekil-2'de gösterilmektedir.

Şekil-2: 1980 Öncesinde Köyden Kente Göç Güzergahı (I. Nesil Göç)

Kaynak: Saha çalışması çerçevesinde yazar tarafından geliştirilmiştir.

İşçilikle geçinen dağ köyünden (DK) tarım alanına, ovaya (TA) gidiş gelişler sırasında kentle (Ş) (şekillerde kenti sembol şeklinde ifade ederken, köyle karışmaması için şehir kelimesinin baş harfi olan Ş harfi tercih edilmiştir) temas başlamış ve bu temas sırasında kentte de beden kuvvetine dayalı işler olduğu; bu işlerde çalışarak kente yerleşilebileceği fikri oluşmuştur. Öte yandan o yıllarda kamu yatırımlarının artması nedeniyle kamuda işçi açığı olduğu ve “particilik” (siyasi patronaj ilişkileri) kanalıyla kamuda işe girilebileceği de gözlemlenmiştir. Yaz boyu “sarı sıcağın altında” kazandığını kış boyu tüketmek yerine daha düzenli ve sürekli bir kazanç sağlamayı düşünen topraksız ya da az topraklı köylü, ertesi kış “soluğu şehirde almıştır”. Bir müddet köyden daha önce göçmüş bir hemşehrisinin evinin “bir gözünde” kalan yeni göçmen, birkaç yıl içinde yan taraftaki küçük arsaya almış ve birkaç yıl içinde de “başını sokabileceği” bir göz ev yapmıştır. “Birinci dönem göç” diye tanımlayabileceğimiz tarım alanından gecekonduya hareket böyle başlamıştır.

“Askerden önce 10 sene kadar Habur sınırı kapısına çeltik suyuna gittim. Askere 1972’de gittim. 1973’ün son aylarında geldik. 1974’te bizi tekrar ihtiyat topladılar, Kıbrıs Harbi için. Askerden döndükten sonra birkaç sene devam ettim. Yazın pamuğa, kışın Mersin’e bahçe işine gittik. 1977’de de şehre yerleştim.

Dedim ki kendi kendime, dışarıda çalışıp köyde yedikten sonra göçeyim dedim. Burada (köyde) rahat olurdum amma çocuklarım benim kadar yapamazlar. O zaman 2 çocuk vardı. Belki şehre yerleşirsem orda okula giderler, meslek öğrenirler. Hiçbir şey yapamazlarsa bir kazanç bulunur.

Köydeki şartlar zoruma giderdi. Su zoruma giderdi. 4-5 saat çekerdi yol. Tarlaya traktörle gidilmezdi arklar toprak, beton olsa yarım saatte varır su. Şehre göçtüğüm sene yazıda iş bulamamıştım. Beraber çalıştığımız ağanın o sene ürünü gelim vermemişti. Biz de geç kaldığımızdan başka iş de bulamadık. İş bulmadan yazıdan gelince evimi aldım gittim. Şehrin içinde ameleleri görüyordum. İnşaatları görüyordum. Her mevsimde iş bulunuyordu. Kaç paraya çalıştıklarını öğrendim. Niye Adana’ya gideyim, sarı sıcağın altında sarı suları içeyim dedim. Bunu gözüme kestirdiydim.

Göçmeden önce Duraklı’dan arsa almıştık fakat ev yoktu. İlk göçtüğümüz ev, Serintepe’de eniştemizin evi idi. Kira vermedik amma altından kalktık.(Kira yerine yardımlaşma yoluyla kira bedelini tazmin ettiğini ifade ediyor) Şehre geldiğim gün aralık ayının içindeydik. Kar vardı yollarda. Soğuk bir gün; tek tek kar atıyor. Bir poyraz var. Cepte beş kuruş yok.

Ertesi gün, doğru Postane’nin önüne ameliye pazarına vardım. İlk gün inşaat işi buldum. O iş benim kaderimi belirledi. Ondan sonra 25 yıl inşaat işinde çalıştım. Sigortasız, güvencesiz”. (Mahmut Usta, 25 yılın sonunda Belediye’ye taşeronluk yapan bir şirkette sigortalı bir iş bulur. Halen bu şirkete bağlı olarak park ve bahçe bekçiliği yapmaktadır.)

Burada dikkat çeken bir husus, mevsimlik işçi olan DK nüfusunun bir kısmı TA'dan dönüştürülerek Ş'ye yerleşmeyi seçerken, bir kısmının da ova köylerinden (OK) toprak satın alarak kendi toprağını işlemek suretiyle çiftçiliğe devam ettiği ve OK'ye yerleşme kararı aldığıdır. Ama her iki halde de (hem kente yerleşmede hem de ova köyüne yerleşmede) mevsimlik tarım işçiliği 5-10 yıl; belki daha fazla, hatta bazen aşağıda bahsedilecek olan yeni bir iş imkanı olarak fabrikanın doğuşuna kadar devam etmektedir.

5.2.2. 1980 Sonrasında Göç ve Emek Piyasası

Kahraman Maraş ölçeğinde DİE verilerine göre, 1981 yılında tarla ziraati ile geçinen köylerin oranı %35 iken 1997 yılında %76.3 olmuştur. Hayvancılık %17'den %7.6'ya, meyve ve sebzeçilik %16.5'dan %5'e, işçilik %26.5'tan %14'e, orman ürünlerinden geçinenlerin oranı %3'ten %0'a düşmüştür (Gürbüz:2001:93-94). Özellikle tarla ziraatine ilişkin oranlardan hareketle yukarıda sözü edilen DK'den OK'ne göç bulgumuz doğrulanmaktadır. Diğer kesimlerdeki nisbî azalmalar ise yine ova köyüne ve kente göçle ilgilidir.

Bu değerlendirmeler ışığında 1980'li yıllara doğru ve özellikle 1980'lerden sonra ova köylerindeki küçük işletmelerin büyüklüklerine eline geçtiği, ya da daha da küçülerek elden çıkarıldığı varsayımında bulunabiliriz. Buradaki nüfus fazlasından elinde bir miktar zirai faaliyet kaynaklı sermaye bulunanların kentte ticaret amaçlı küçük yatırımlara yöneldiğini, en azından pazarcılık gibi marjinal mesleklere yöneldiğini söyleyebiliriz. Diğer taraftan 1980'lerden sonra özellikle Urfa olmak üzere Doğu kökenli mevsimlik tarım işçilerinin Çukurova'ya (TA) gelmeye başlaması, TA'daki emek piyasası şartlarını değiştirmiştir. Doğu'dan gelenler biraz da tutunmak için olsa gerek, yevmiyeyi daha düşük tutmakta ve talep Doğu'lu işçilere kaymaktadır. Böylece bölge işçileri; özellikle de Maraş'ın köylerinden gidenler, ücretlerinin yüksekliği sebebiyle bölgeden çekilmek zorunda kalmaktadırlar.

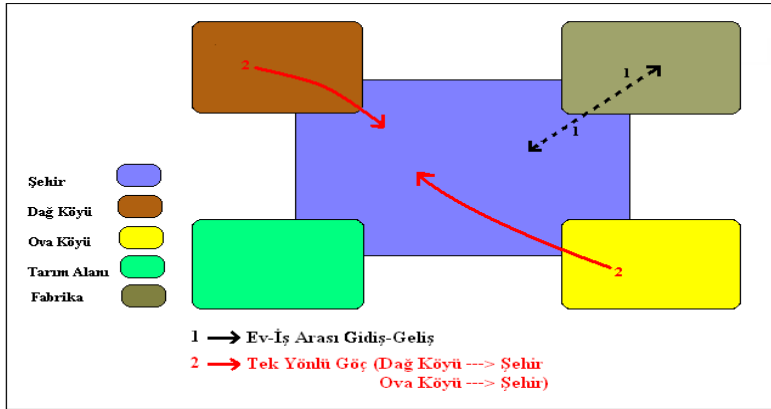
Dağ köylüsünün TA'dan çekilmesinin içsel nedenleri daha düzenli bir iş tutma isteği, düzenli bir hayat tarzı ve tarım işçiliğinin ağır oluşu şeklinde açıklanabilir. Bu faktörler yanında 1980 sonrasında Çukurova ve Maraş Ovası'nda ekilen ürün bileşiminin kısmen değişmesi ve kentte ekonomik hayatın canlanması gibi dışsal faktörler de söz konusudur. 1980'li yıllardan itibaren yukarıda tartışıldığı üzere pamuk fiyatlarındaki gerilemeler, tarımsal girdi fiyatlarındaki artışlar; yeni bir olgu olarak Maraş ve Adana pamuğunun değişen iplik teknolojilerinde çalışılmaya müsait olmaması gibi nedenlerle TA'da ürün bileşimi kısmen şekerpancarı (Dedeoğlu, 1996:94-95) ve mısır, buğday gibi ürünlere doğru kaymıştır. YUP'nın gereği olarak, 1990'lı yıllardan itibaren tarımsal desteklerin sürekli azaltılması ve nihayet 2000'lerden itibaren tamamen kaldırılması, Kahramanmaraş'taki şekerpancarı üretimini de etkilemiş ve 1990'lı yıllarda 170 bin dönüm olan şekerpancarı ekiminin, kota uygulamasıyla, 1996'da 60 bin dönüme, 2002'de 11 bin dönüme düşmesine yol açmıştır (Dedeoğlu, 1996:95; KMTSO, 2003:191).

Kentte ise bunu destekleyen diğer bir olgu, yine yapısal uyum çerçevesinde dağıtılan teşvikler sonucu, kentin çekme etkisi olarak isimlendirilen sanayileşmenin, fabrikalaşmanın hız kazanmış olmasıdır. Böylece kentte iş imkanları artmakta, fabrika işçiliğinin yanında bu işçi kütlesini barındırma, besleme ve giydirme işlevini üstlenecek ara kurumlara da ihtiyaç duyulmaktadır. Bu çerçevede gecekondular mahallelerinde ya da belli sabit pazar yerlerinde açılan küçük giyim dükkanları, bakkallar, sabit kuru gıda tezgahları, tablacılar ve işportacılar sayılabilir.

Tablacıların iş alanı yeni kurulan gecekondularla birlikte sürekli genişlemektedir. Tablacılığın içeriği de bu vesileyle zenginleşmektedir. Ancak, 2000 yılından sonra, tablacıların kentin ana cadde ve bulvarlarına girişleri yasaklanmış ve bunlar ancak kenar mahallelerde yahut ana caddelerin arkasındaki bölgelerde köşe başlarında sabit yerlerde faaliyet göstermeye devam edebilmektedirler.

Diğer bir meslek dalı, inşaatçılıkta da kentin hem düzenli yapılaşma atılımı inşaat kooperatifleri, hem de düzensiz yapılaşma biçimi gecekondular nedeniyle 1980'den sonra daha fazla emekçiye ihtiyaç duyulmaktadır. Dolayısıyla DK, bu dönemde TA bağlantısını kullanmaksızın doğrudan kente geçerek inşaat işleri, amelelik ve fabrika işçiliğinde yoğunlaşırken; OK küçük esnafılık, küçük giyim atölyesi işletmeciliği, pazarcılık gibi işlerde yoğunlaşmıştır. DK içerisinde yer almakla birlikte coğrafi olarak daha batıya düşen Batı Köyleri (BK)'nin bir kısmı tablacılık, marangozluk, oymacılık gibi işlere, bir kısmı da lokantacılık, gıda üretim ve pazarlaması gibi işlere yönelmiştir. Bu dönemde, DK'den turistik bölgelere mevsimlik çalışma amaçlı kısa dönemli göçler de söz konusudur. Burada da güney ve batı köyleri lokantacılık ve inşaatçılık gibi işleri tercih ederken kuzey köylerinden gidenler dondurma

kaşıkçılığını tercih etmektedirler. Şekil 3'te 1980'li yıllardan itibaren göç ve yerleşim alanları gösterilmektedir.

Şekil 3. 1980 Sonrasında Köyden Kente Göç Güzergahı (II. Nesil Göç)

Kaynak: Saha çalışması çerçevesinde yazar tarafından geliştirilmiştir.

Göçler kentte iki ayrı bölgeye yapılmaktadır. Bunlardan biri, bilindiği ve beklendiği üzere gecekondu alanlarına yapılan göçlerdir. İkincisi ise kent merkezine yapılan göçlerdir. Kent merkezi, yerlilerin apartmanlara taşınmasıyla birlikte boşalmakta ve buralara köyden gelen nüfusun bir kısmı yerleşmektedir.

1980 sonrasında göç ve işçileşme örüntülerini yansıtmaları bakımından Rıza'nın hayat hikayesini kaydetmek açıklayıcı olacaktır:

"1970 yılında Kahramanmaraş'ın Yenipınar Köyü'nde doğdum. İlkokulu köyde 1985'te bitirdim. Askere gidinceye kadar anam ve diğer kardeşlerimle birlikte Çukurova'ya çapaya ve pamuk toplamaya gittim. Bir dönem çeltik suyuna da gittim. 1990'da askere gittim, 1992'de askerden geldikten sonra bir yıl daha köyde kışın davar(hayvancılık) işleriyle uğraştım; yazın gene pamuk suyuna gittim. 1993 yılında köyden Hasan'la birlikte Malatya'ya karo-mermer silme işine gittik. O daha önceden gitmişti ve iş bağlantıları vardı. 2 ay orda çalıştıktan sonra Maraş'ta inşaat işlerine başladım. Duvarcılıkta çalıştım. 1996'ya kadar duvar işlerinde devam ettim. 1996'da bir fabrikanın duvarını örmüştük; orda muhasebecisi Fahrettin Çiçekçi vardı. Adam çalışmamızdan memnun kaldı, biz de birkaç arkadaş sigortalı bir iş olsa diye rica etmiştik. Sizi fabrikaya aldırırım dedi. İnşaat bittikten sonra fabrikada sigortalı olarak başladık. Paketleme çuvallama bölümünde başladım. Şimdi başka bir fabrikada devam ediyorum. Selim ağabeyim 1993'ten beri Karboy'da çalışıyor. Karacasu'da oturuyor (Karacasu, şehrin doğusunda bir ova köyü olup bugün belde belediyesidir ve şehre uzaklığı 15 km'dir; dolmuş çalışmaktadır.) ben Dulkadiroğlu'nda oturuyorum. 1994'te aynı mahalleden bir kızla Maraş'ta evlendim.

Mehmet ağabeyim inşaatta çalışıyor. Küçüküm İsmail 5 yıldır Kipaş'ta çalışıyor. Onun küçükü Ömer, 1 yıldır Memteks'te çalışıyor. Ablam Fatma, hemşire ve G. Antep'te çalışıyor. İsmail'in küçükü Leyla kuaförlük yapıyordu, vefat etti. Anne-baba köyde oturmaya devam ediyor. Arada bir yıllık izinlerde giderim." (Rıza, bu görüşmeden yaklaşık bir yıl sonra fabrikada servis yüzünden vardiya amiri ile kavga etmiş ve işten ayrılmıştı. Daha sonra bir ara görüştüğümüzde yaklaşık 2 aydır boşta geziyordu ve geçimini yoğun saatlerde evin yanındaki markete yardım ederek sağlıyordu. En son görüştüğümüzde ise inşaatta çalışmaya başladığını ifade etmişti. Yani kentteki ilk işine geri dönmüştü.)

Rıza'nın kentteki iş arama ve iş değiştirme serüveni, vasıfsız emeğin ikincil sektördeki süreksizliğine örnek teşkil etmektedir.

Kahramanmaraş'a göç nedenlerine ilişkin TÜİK verileri de çözümlerimizi destekler mahiyettedir. 1995-2000 döneminde Kahramanmaraş'a yapılan toplam 33 864 göçten 4 652'si (%14) iş arama bulma amaçlıdır. Bağlı göç sayısı ise 8 204 (%24) olarak hesaplanmaktadır (TÜİK, 2005:98).

5.2.3.1980 Öncesi ve Sonrasında Klasik Bir Göç Biçimi: Eğitim Amaçlı Sosyal Hareketlilik

Eğitim amaçlı göç konusunda kimya öğretmeni Erdal'ın ve ailesinin deneyimi, diğer eğitim amaçlı göç çabaları ve sonuçları için örnek oluşturabilecek ve eğitim amaçlı göçleri açıklayabilecek bir zenginlik içermektedir:

“Çevremizde benden 2 yıl önce gelen ağabeyim vardı, ben başladığımda ağabeyim orta 3'e gidiyordu. Biraz ona özeniyordum. Çevrede az da olsa akrabalarından da bazıları okumak için şehre gelmişti. Onlar köye geldiklerinde daha farklı geliyordu bana. Biraz iyi görüyordum imreniyordum. Okumak daha güzel hoş bir şey olsa gerek diye düşündüm o günkü şartlarda.

Sene 90'da ailecek göç ettik. Ancak yazları nisan-mayıs ayları civarında ana babam köye gider ve kasım ortalarında dönerler. Fakat kardeşlerimle birlikte ben sürekli şehirde kalmaktayız. Anne baba dışında köye sürekli gidip kalan yok, üç beş gün ziyaret amaçlı gideriz.

9 kardeşiz, 5 erkek 4 kız. En büyük ağabeyim evli, tekstil fabrikasında çalışmakta. Onun okuma deneyimi olmamıştı babam zorlamasına rağmen. O zamanlar öğretmen ulaşılacak birisiydi köyde. Babam özellikle Osman ağabeyimi okutmak için zorladı. Daha sonra abimin yakındığını duydum keşke okusaydım şeklinde. O zamanlar babamın durumu da ekonomik olarak iyiymiş. İlkokul hocası ağabeyimi nefret ettirmiş o yüzden okumaya heves etmemiş. Abim ben okula başlamadan önce gelmişti, benden 2 ya da 1 sene önce (87 yılında) geldi. 65 doğumlu. Köyde hayat şartları malum. Gelir bırakan bir iş olmadığından dolayı ve amatörce yapıldığından Maraş'ta şartların daha iyi olduğunu düşünerek askerden sonra şehre yerleşmişti. O zaman un fabrikasında çalıştı; on yıl kadar un fabrikasında çalıştı. 6-7 yıldır da tekstil fabrikasında çalışıyor.

Onun küçüğü Ahmet abim 1993'te İHL'yi bitirdikten sonra, ekonomik şartlar elvermediği için okumaktan çok çalışma taraftarı oldu. İnşaatlarda duvarcı olarak çalışmaya başladı. Aynı zamanda okula giderken de yazın iki ay Adana'ya pamuk sulamaya giderdi. Okul bittikten sonra epeyce çalışmaya adapte olduğundan duvar örmeye başladı. 3 yıl o şekilde devam etti, askere gitti geldi, tekrar inşaatta duvar ustası olarak devam ediyor. Bir ara tekstil fabrikasına girmişti kışın boş kalmamak için. Ancak daha serbest çalışmaya alıştığından ve fabrika ekonomik olarak tatmin etmediği için duvar işi daha hoş geldi. Kışın problem oluyor; hava şartları duvar örmeye elverişsiz olduğu zaman evde kalıyor.

Onun küçüğü ablam var. O çalışmıyor. Evli, ev hanımı.

Benim küçüğüm Süleyman, ilkokulu bitirdikten sonra, bir mobilya ustasının yanında, bizim buranın tabiriyle sanayiye gidip gelmeye başladı. 3-4 sene çalıştıktan sonra (79 doğumlu) ilkokuldan sonra 99'a kadar orda çalıştı. Askere gitti geldi. Dönüşte 3-4 ay tekrar sanayide çalıştı mobilya işi üzerine. Ondan sonra Bellona'da servis elemanı olarak çalışmaya devam ediyor. (Görüşme yapıldıktan altı ay sonra bu kardeş kendi atölyesini açtı)

İki büyük ağabey evli, biz bekarız. (Küçük kardeş kendi atölyesini açtıktan sonra evlendi.) Benim küçük kız kardeşim de tekstil fabrikasına gidiyor. Örgü olsa gerek. Bizde herkes kendine anlayışı olmadı hiçbir zaman. Evin hangi ihtiyacı varsa birlikte karar verilir ve hep beraber yapılır. Benim ufak kardeşim nereye harcama yapılacaksa söyler, biz onu veririz. Aylık herkes ihtiyacını ayırır, onun dışında evin ihtiyaçları ve borçlarına harcanır. Onun dışında para kalmaz.

Köyden göçüp geldiğimizde asıl amaç abimin ve benim daha iyi şartlarda okumamızı. Şehre göçmeden önce 1 sene en büyük ağabeyimin evinde, 1 sene başka yerlerde kaldım, akrabaların yanında. Babamın şehre göçmesindeki amaç eğitim şartlarımızın rahat ve düzenli olması içindi. Bizlerin okuyup geleceğimizi kurtarmamız içindi. İlk geldiğimizde kendi evimiz yapılmıştı, ancak okula çok uzak olduğu için 1 sene kirada kaldık. Daha sonra kiracılığın zorluğundan dolayı kendi evimize taşındık.”

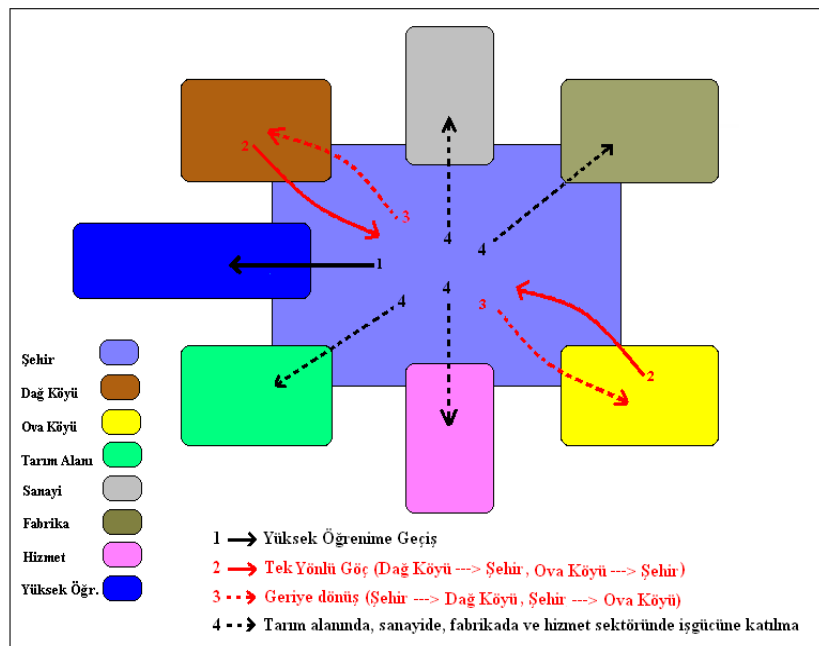
Eğitim, teoride göç gibi, vasıf edinmeye dönük bir yatırım kararı olarak tanımlanmaktadır. Birey, vasıf düzeyini, dolayısıyla üretkenlik kapasitesini artırmaya karar verdiğinde gelecekte kendisine ilave gelir sağlayacak olan belli bir kaynağı şimdiden harcamak mecburiyetindedir. Bu yatırım süreci, beşeri sermaye yatırımı olarak adlandırılmaktadır (Elliott, 1997:147). Her köyden birçok ailenin en az bir çocuğu özellikle 1980 sonrasında “okumak” için şehrin yolunu tutmuştur. 1980 öncesinde durumu iyi olan, kentte akrabası olan bazı ailelerin çocukları şehre “okumaya” gidebilirken 1980 sonrasında birçok aileden en az 1 kişi bir ortaöğretim kurumuna kaydolmuştur. Bunların bir kısmı şehirdeki bir akrabalarının yanında kalıp okumaya çalışırken bir kısmı aileleriyle birlikte kışın kente göçmekte; yazın köye dönmektedir. Bir kısım öğrenciler ise yurtlarda ve cami hücrelerinde ikamet etmek zorunda kalmaktadır. Aileleri ile göçenler hariç diğerlerinin ancak %10’u bir yükseköğrenim kurumuna yerleşmeyi başarabilmekte; geriye kalan %80’lik kesimin bir kısmı öğrenim gördüğü dönemde okuyamayacağını anlayınca bir “mesleğe” gitmekte ve “çırak” olarak bir ustanın yanında işe başlamaktadır. Bir kısmı ortaöğrenim kurumunu bitirip fabrikaya işçi olarak girmekte; diğer bir kısmı, çok az bir kesimi ise köyüne geri dönmektedir. Ailesiyle göçenlerin sayısı çok az olup bunların ilk nesli yüksekokul bitirirken ikinci nesil yine “sanata” gitmekte veya hizmet sektöründe düşük ücretle çalışmaya başlamaktadır. Eğitim yoluyla göçe ilişkin grafik, Şekil 4’te gösterilmektedir.

Şekilde 2 numaralı kırmızı çizgiler, eğitim amacıyla köyden kente göçü sembolize etmektedir. Siyah sürekli kalın çizgi (1 numaralı) yükseköğrenime giden yolu, kesikli siyah oklar (4 numaralı) ise sınavda ya da okulda başarısız olanların emek piyasasına girişini ifade etmektedir. Kesikli kırmızı çizgiler ise (3 numaralı) nadir de olsa köye dönüşleri ifade etmektedir ki bu hiç bir köylü çocuğu tarafından arzu edilmez.

Okulda başarılı olamayıp emek piyasasına girenlerin hangi işi ya da hangi sektörü seçecekleri, öncelikli olarak kendilerinden önce gelmiş olan akrabalarının mesleklerine bağlıdır. Bunların bir kısmı daha özgür davranarak çalışacakları işi kendileri de bulabilmektedirler. Köye dönenlerin çok azı köyde ikamet etmeyi seçmekte; bir çoğu II. Nesil Göçmen olarak tekrar fabrikanın ya da marjinal mesleklerin yolunu tutmaktadır.

2000 yılı Genel Nüfus Sayımı sonuçlarına göre, burada sözü edilen eğitim amaçlı göçe ilişkin rakamlar, 1995-2000 dönemi için 4 018 (bu dönemdeki toplam göçün %12’si) olarak hesaplanmaktadır (TÜİK, 2005:98). 1990 yılı nüfus sayımı verilerine göre de Kahramanmaraş’ın il merkezine 1985-1990 döneminde, köylerden aldığı göçün 2 156’sı 10-14 yaş grubundadır (o dönemde köylerden gelen göçün %20’si) (DİE, 1997:68). Bu oranın büyük bir kısmı eğitim amaçlıdır.

Kırdan kente göç olgusu, yapısal uyum çerçevesinde değerlendirildiğinde, 1980 sonrası göçlerin fabrikada çalışmak amaçlı olduğu görülmektedir. Hatta yakın köylerden kente göçmeksizin fabrikalara çalışmak için gününbirlik gidiş-geliş yapan köylüler de mevcuttur. 1980 öncesindeki kamu işçiliğinin ve marjinal işlerin yerini formel ya da enformel fabrika işçiliği almıştır. Eğitim amaçlı göçler de eğitimde başarısız olunması durumunda en nihayetinde küçük sanayide ya da fabrikada işçilikle sonuçlanmaktadır.

Şekil-4. Kahramanmaraş'ta Eğitim Amaçlı Göç Biçimleri ve Sonuçları

Kaynak: Saha çalışması çerçevesinde yazar tarafından geliştirilmiştir.

İhracata dönük sanayileşme stratejisinin kaynak tahsis politikalarının, yatırım teşviklerinin, Kahramanmaraş'ta sanayileşmenin lokomotifi olduğu düşünülürse, köy-kent nüfus bileşimi dikkate alındığında 1980 sonrasında kente göçün hızlandığı ve bunun da söz konusu politikaların etkisiyle kurulan fabrikalardan kaynaklandığını söylemek mümkündür. Dolayısıyla bir yapısal uyum aracı olarak teşvik politikaları köyden kente göçü hızlandırmıştır. Öte yandan küçük tarıma dayalı herhangi bir desteklemenin –doğrudan gelir desteği hariç; ki buradan elde edilen para da kentsel hizmetlere ulaşmak amaçlı kullanılmaktadır- bulunmayışı ve var olan desteklerin kaldırılması da kentsel sanayi teşviklerinin etkisini daha da artırmıştır. Sonuç olarak YUP'ların iç göçü hızlandırdığına ilişkin varsayımımız doğrulanmaktadır.

Aşağıda YUP'nın kentsel emek piyasasında bölümlenme açısından etkilerine ilişkin bulgular çözümlenmektedir.

5.3. Kentsel Emek Piyasasının Oluşumu, İşleyişi ve Bölümlenme Eğilimleri

Bu başlık altında 1980 sonrasında dönemler itibariyle kentsel sanayinin oluşumu ve kentsel emek piyasasında bölümlenme, işçileşme ve enformelleşme olguları göz önünde bulundurularak analiz edilecektir. Kahramanmaraş'ta kentsel emek piyasasının gelişimini göç ve sanayileşme safhalarını göz önünde bulundurarak İkinci Dünya Savaşı yıllarından başlayarak 1950 öncesi dönem, 1950-1984 arası dönem ve 1985-2000 arası dönem ve 2000 sonrası dönem şeklinde 4 ayrı dönemde incelemek mümkündür.

1950 öncesi dönemi, ikili emek piyasası yaklaşımı açısından değerlendirmek gerekirse, bu dönemde kentte geleneksel zanaatkar zümre ve küçük esnaf hakimdir. Bu yıllarda emek piyasası homojen bir yapı arz etmekte olup bölümlenme söz konusu değildir. Çünkü birkaç gıda endüstrisi imalathanesi dışarıda bırakılırsa makineleşmiş, modernleşmiş bir üretim tarzından söz etmek mümkün değildir. Büyük oranda kent içine üretim yapan geleneksel bir üretim ve geleneksel hanehalkı ekonomisi çerçevesi söz konusudur.

1950- 1984 yılları arası, yukarıda ayrıntılı bir şekilde çözümlendiği üzere hem sermayenin aristokrat sınıfın elinden burjuvaziye geçtiği hem de kentsel emek piyasasının oluşmaya başladığı dönemdir. Bu dönem, I. Dönem göçlerin yaşandığı, Sümerbank'ta köylü tarım işçilerinin çalışmaya başladığı, Belediye, DSİ, Köy Hizmetleri gibi kurumlarda geçici işçilik veya hizmetlilik, küçük memurluk yoluyla kamuda sosyal güvence ve sendikal güvence altında çalışılmaya başlandığı süreçtir. Bu dönemde göç yoluyla gelen köylüler, ikincil emek piyasasını oluşturmaktadırlar. Birincil emek piyasasını, kentli esnaf ve görece yüksek memurlar ile tekstil fabrikalarına kent dışından çağrılan ustalar oluşturmaktadır. 1960'lı yıllarda Sümerbank'a, 1970'li yıllarda ise Marteks ve Pişkinler Tekstil'e Adana, Bursa ve İstanbul'dan çağrılan kısa süreli kalifiye emek birincil emek piyasasının oluşumunda öğretici/mesleki açıdan eğitici rol oynamıştır.

1985-2000 yılları arasında Kahramanmaraş kentsel emek piyasasının genişlemesinden ve kurumsallaşmasından söz edebiliriz. Genişleme hem dikey hem yatay yönde olmaktadır. 1980 öncesinde gelen göçmenlerin çocukları ve 1980 öncesi küçük esnafının çocukları olan ikinci nesil bugün kentteki kalifiye işlerin çoğunu elinde tutmaktadır. Yani birinci dönem göçmenlerin ikinci kuşağı artık birincil işlerde çalışmaktadır. Bunu kent dışından yapılan göçler için de söyleyebiliriz. Fakat 1980'den sonra gelen ikinci dönem göçmen köylüler de yine ilk dönemde olduğu gibi, kentsel emek piyasasına ikincil emek piyasasında iş bularak giriş yapabilmektedirler.

Kahramanmaraş yerel emek piyasasına ilişkin bu dönemselleştirme, kuşaklar arası geçiş ve ikili piyasa özellikleri, Prandy ve Bottero'nun (2000:265-277) 19. yüzyıl İngiltere'si için saptamalarına benzemektedir. 19. yüzyıl ve erken 20. yüzyılda tarım, toprağa dayalı zenginlik ve aile şirketleri düşüş gösterirken eğitim, bürokratik kariyer, beyaz yakalı istihdamı ve belgeye dayalı güvenilirlik ön plana çıkmıştır. Türkiye ve özelde Kahramanmaraş İngiltere'nin bu dönemiyle karşılaştırıldığında çalışma alanımızın halen "aile şirketleri" safhasında olduğu söylenebilir. Kahramanmaraş'ta ikinci kuşaktan genç bir işadama bu konuda şu tespiti yapmaktadır: "*Birinci kuşak kazanır, ikinci kuşak korur; üçüncü kuşak yer.*" Kahramanmaraş'ta da bir sonraki kuşakta emek piyasasının yeniden farklı bir kompozisyonda şekilleneceği söylenebilir.

Kurumsallaşma elbette çevre ülke şartlarında ve uydu-kent bağlamında ikincil emek piyasası temelinde gerçekleşmektedir. 1980 sonrasında uygulanan liberal yapısal uyum politikalarına paralel olarak

Kahramanmaraş kentsel emek piyasasında 1980 öncesindeki sosyal koruma şartları da yavaş yavaş çözülmüştür. 1985-2000 yılları arasında açılan bir çok fabrikada, bir çok atölyede sigortasız işçiler çalışmaktadır. Biraz daha “arka mahallelere” gidersek eskiden beri faaliyet gösteren yağ fabrikalarında, çırçır ve prese fabrikalarında sigorta yaptırılmak üzere işe alındığı halde hiçbir zaman sigorta kaydı yaptırılmayan işçiler söz konusudur. Söz konusu işçiler, işe girdikten 6 ay sonra rahatsızlanıp vizite kağıdı için idare katına çıktıklarında, nüfus cüzdan fotokopilerinin halen masadaki kalemlikte durduğunu hayret ve acıyla görmektedirler:

“Sigorta mı? Ne sigortası ede. Güya yapıcık dediler. Nüfus kâğıdının fotokopisini istediler. Biz de bir hevesnen götürdük. İnandık, ne bilek. Nüfus cüzdanının fotokopisini verdim idareye, çektim işime gettim. Bir daha da sormadım. İşe başladıktan 6 ay sona üzerinden uzak rahatsızlandım. Nasıl olsa sigortamız var dedim. Bir vizite kâğıdı alıp doktora görüneyim. Bir de ne görüm; nüfus kâğıdının fotokopisi verdiğim gimi galemlikte duruyo. Unuttuk dediler. Ne yapabilirsin ki!” (Osman, (45), Yenipınar Köyü’nden göçüp N. Kemal Mahallesi’nde oturuyor.)

Böylece emek piyasasında bölümlenme/katmanlaşma da belirgin hale gelmektedir. Birincil ve ikincil sektör ayrımı, başlangıçta modern fabrika-geleneksel atölye tipi üretim arasında ortaya çıkarken, 1990’ların ikinci yarısından itibaren ve özellikle fason şirketler bünyesinde modern fabrika içinde de birincil/çekirdek firma işçileri ve ikincil/taşeron firma işçileri ayrımı ortaya çıkmaya başlamıştır. Taşeronlaşmadan kaynaklanan firma içi bölümlenmeler 2000’li yıllardan itibaren belirgin hale gelmiştir. 2000’li yılların bölümlenme özelliklerine ayrıca dönülecektir.

Kurumsallaşma kavramıyla kastedilen, emek piyasasının geleneksel referans (mahalli deyimle “torpil”) yöntemiyle işlemedir. Maraş şartlarında bir fabrikaya işçi olarak girebilmek için daha önce aynı fabrikada çalışmaya başlamış ve artık birincil sektörde yer alan bir tanıdığı “referans” göstermeniz gerekir. Daha doğrusu siz başvurunuzu yaptığınızda içerdeki “tanıdığın” personel yönetimini sizin başvurunuzdan haberdar etmesi gerekir. Eğer içerdeki tanıdığınızın performansı ve fabrika sistemine uyumu iyiye, sizin için olumlu bir puan teşkil eder ve yönetim işçi almaya karar verdiğinde ilk sırada işe girersiniz. Artık “filan ustanın sayesinde” işe girmişsinizdir ve fabrikada “filan ustaya karşı” göbek bağıyla bağlısınızdır. Sizinle ilgili bir problem olduğunda “filan usta” tarafından kulağınız çekilebilir ve kendinize çeki düzen verirsiniz. “Filan ustanın adamı” olmak her zaman kötü bir şey değildir. İçerde adamı olmayanlara göre –dışardan bakıldığında- daha rahatsızsınız ve kimse size “işine geliyorsa” diyemez⁴.

Referans sistemi sadece Kahramanmaraş yerel emek piyasasına özgü bir uygulama değildir. Farklı sektörlerde farklı mekanlarda da oldukça sık başvurulan bir işe alma yöntemidir. Pahl, Granovetter, McGauran ve Pettinger gibi çalışma sosyologları “şifahen işe alma” yönteminden bahsetmekte ve yakın arkadaşlık ve akrabalık ilişkilerinin iş bulmada önemli etken olduğunu belirtmektedirler (Pettinger, 2005:43-45). Pettinger (2005:44) her ne kadar bunun özellikle hizmet sektöründe formel vasıflar istemeyen bir yerel emek piyasası özelliği olduğunu ifade etse de yerel emek piyasalarının sektör ayırt etmeksizin genel özelliği olduğunu Kahramanmaraş gibi Türkiye’de 1990’lardan sonra ortaya çıkan birçok sanayi kentinin emek piyasalarından hareketle söylemek mümkündür⁵.

Kahramanmaraş’ta tekstil fabrikalarında işçi ücretleri genelde zamanında ödenmez. Muhasebe departmanının ince manevralarıyla –elbette yönetimin isteği ile- finansman yapısı sağlam olan büyük fabrikalarda bile ücretler zaman zaman birkaç gün geciktirilir. Finansman yapısı bozuk olan ya da küçük işletmelerde bu gecikme haftaları hatta ayları bulabilir. Krizin eksik olmadığı ülkede işçiye söylenecek çok bahane vardır.

Deneme süreleri ve çalışma saatleri keyfiyete göre ayarlanır. Eğer teşvik varsa ve SSK primi indirimi söz konusuysa işçi başladığı gün SSK kaydı yapılır. Eğer böyle bir uygulama yoksa ve SSK primleri işveren tarafından ödenecekse büyük fabrikalarda deneme süresi ortalama 3 aydır; küçüklerde ise 5-6 aya kadar uzayabilir. Altıncı aydan itibaren çalışan, sigortasının yatırılmayacağını bilir. Bu durumda iki

⁴ İsmaili Köyü’nden göçüp Namık Kemal’de oturan ve “eski hükümlü” kontenjanında (dolayısıyla kimsenin adamı değil) bir tekstil fabrikasında çalışan Ramazan Usta ile yapılan mülakat.

⁵ Örneğin Metin Özügürlü’nün Denizli sanayi üzerine saptamaları. Bkz. Metin Özügürlü, Anadolu’da Küresel Fabrika’nın Doğuşu: Denizli İli Örneği, İstanbul Halkevleri Emek Araştırmaları, İstanbul, 2004.

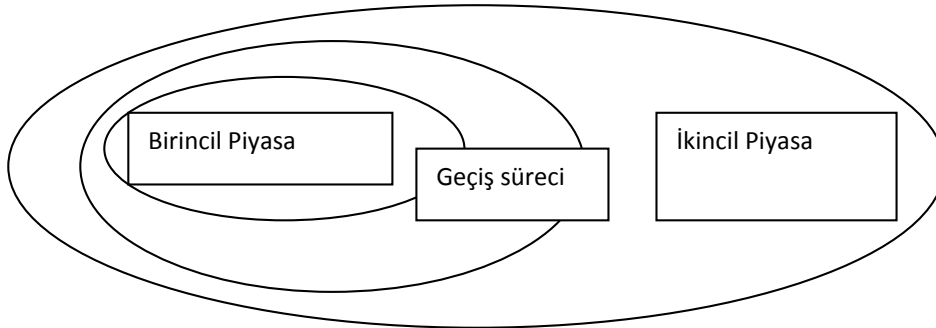
yol söz konusudur: Eğer çalışan erkekse artık deneyimli bir işçi olarak sigorta yapabilecek bir fabrika aramaya başlar. Bulamazsa bir müddet daha çalışır ve işten ayrılır; bulursa “bir gün bile beklemez”. Çalışan kadınsa ve evde kendisinin çalışmasına ihtiyaç varsa işveren çıkarıncaya kadar devam eder. Kendisinin çalışmasına ihtiyaç yoksa –ki böyle bir durum nadirdir- bir müddet daha çalışır ve işten ayrılır. Çalışma saatleri 50 kişiden az işçi çalıştıran küçük atölyelerde 12 saate kadar çıkabilir. Fakat daha fazla işçi çalıştıran işletmeler 3 vardiya halinde 8 saatlik çalışma günü düzenlemesine uyarlar.

“Odun Anbarı'nın orda 50 civarında işçi çalıştıran bir konfeksiyon atölyesinde çalışmaya başladım. Komşumuzun kızı gidiyordu. O söyledi, eleman arıyorlarmış. Müracaat ettim, denediler, kalite kontrolde işe aldılar. Penye, gömlek falan diyoruz. Ne kadar aylık verecekler bilmiyorum; sormadım. Onlar da söylemediler. Sabah 7-akşam 7 çalışıyoruz (12 saat). Sigorta yapacaklar mı onu da bilmiyorum. 300-350 civarı veriyorlarmış herhalde. Bana ne verirler bilmiyorum. Ay sonunda aylığımlı alınca öğrenirim.” (Ayşe, (27), Yenicekale Köyü'nden.)

Kentteki daha az işçi çalıştıran küçük iş birimlerinde (küçük esnaflar-kırtasiyeciler, bakkal, market, cep telefonu bayii, lokantalar, pastaneler, dondurmacılar vb., küçük imalathaneler-kuyumcu atölyeleri, sandık işlemecileri, marangozlar, mobilyacılar, bakırcılar, gümüşçüler, ayakkabıcı ve terlikçiler, vb., serbest meslek erbabı-doktorlar, avukatlar, muhasebeciler, vb.) sosyal güvence ancak çalışan kendisi adına işyeri açtığı zaman maliye kaydı nedeniyle söz konusu olabilmektedir. Bu iş birimlerinde çalışma saatleri mevsime ve iş yoğunluğuna göre değişmekle birlikte genelde 07,30-19,30 şeklindedir. Dolayısıyla bir iş günü ortalama 12 saattir.

Küçük atölyelerde işler usta-çırak ilişkisi çerçevesinde yürütülür. Hem kentin yerlilerinden hem de göçmen ailelerden birçoğu, eğer çocuk okulda pek başarılı değilse, bir “sanata” vermeyi tercih etmektedirler. Çünkü böylece çocuk askerlik çağına kadar (18 yaş) bir meslek edinmekte ve askerden geldikten sonra da (21-25 yaş) kendi işyerini açabilmektedir. Dolayısıyla ortalama on yıllık bir çıraklık ve kalfalık devresi fabrika işçiliğine tercih edilmektedir.

Aşağıda 1980 öncesinde Kahramanmaraş kentsel emek piyasasına ilişkin bölümlenme eğilimleri çizimlenmektedir.

Şekil-5: 1980 öncesinde Kentsel Emek Piyasası

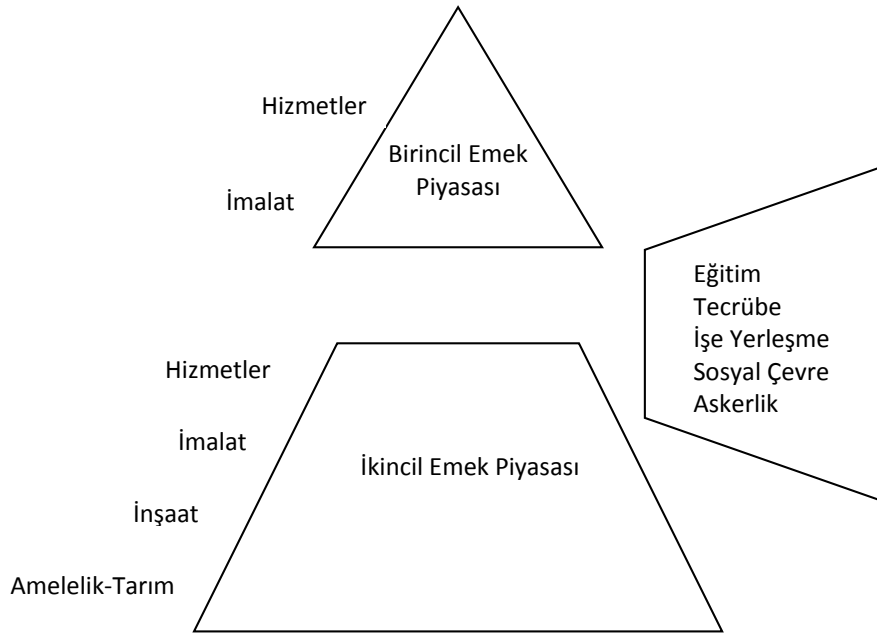
Kaynak: Saha çalışması çerçevesinde yazar tarafından geliştirilmiştir.

İşgücü piyasasında her meslek/iş kolu için ayrı ayrı birincil-ikincil piyasa sınıflaması yapılabilir. Tekstil işkolunda yukarıda gelişimi anlatılan birincil-ikincil piyasaya benzer bir örgütlenme tipi örneğin kuyumculuk sektörü için de söylenebilir. Veya eğitim sektörü için de benzer bir ikili emek piyasası portresi çizilebilir. Bu tabakalanmayı bir grafikte açıklamak daha aydınlatıcı olabilir: 1980 öncesinde bölümlenme geleneksel sektörle modern sektör arasında söz konusudur (Şekil-5.4).

1980 sonrasında modern sektörün kendi içinde de bölümlenme/parçalanma eğilimleri ortaya çıkmıştır (Şekil 6).

2000 yılı sonrasında birincil-ikincil sektör bölümlenmesi yeniden şekillenmektedir ve sektörel bazda birincil-ikincil piyasa farkı daha çok belirginleşmiştir. Çünkü ard arda gelen krizler (1997, 2001 ve nihayet 2003 Çin olgusu) nedeniyle bütün sektörler çareyi üretim maliyetlerini düşürmekte görmüşler ve bu bağlamda kontrol edebildikleri tek girdi olan emek maliyetlerini aşağıya çekmişlerdir. 2000

sonrasında Türkiye genelinde ilk 500'e giren tekstil sektöründe kentin önde gelen firmaları dahi kendi içlerinde taşeronlaşmış ve örneğin iplik bölümlerini kâğıt üstünde taşeron bir firmaya devrederek bir takım sosyal hak ödemeleri ve sosyal güvenlik ödemelerinde haksız kısıntıya gitmişlerdir. Şekil 6'da görülen bölümlenme grafiği, yapı biraz daha karmaşık hale gelmekle birlikte, 2000 sonrası için de geçerlidir.

Şekil-6: 1980 Sonrasında Kahramanmaraş Kentsel Emek Piyasası

Kaynak: Saha çalışması çerçevesinde yazar tarafından geliştirilmiştir.

Sendikal örgütlülük bakımından piyasada 1980 öncesi dönem kamu kesimi örneği ve güçlü örgütlenme bilinci nedeniyle en parlak dönemdir. 1980'den sonra küçük özel sektör işletmelerinin çoğalması, Sümerbank'ın özelleştirilmesi, liberal eğilimlerin ve kriz ekonomisinin yaygınlaştırılması nedeniyle sendikal örgütlülük bilinci zayıflamış ve örgütlü emek sayısı tedrici olarak azalmıştır. Gelinen noktada 2000'li yılların ortaları itibariyle, tekstil sektöründe Türk-İş'e bağlı Teksif-İş, 3 fabrikada örgütlüdür ve 1500 üyesi vardır. Hak-İş'e bağlı Öz-İplik İş ise 1 fabrikada örgütlü olup 800 üyesi vardır. Öz İplik-İş örgütlü bulunduğu fabrikada 2005 Temmuz ayında prim ödemelerinde çıkan sorun nedeniyle grev yapmış ve yaklaşık 1 ay süren pazarlıkların ardından sorun işçiler lehine çözümlenerek greve son verilmiştir. Bunun dışında kentte sendikal örgütlenme olmayan fabrikalarda da zaman zaman iş bırakma eylemi yapılmaktadır. 2005 yılı Şubat ayı sonlarında bir fabrikada işçiler ücretlerini alamadıkları gerekçesiyle bir günlük iş bırakma eylemi yapmışlardır. 2001 krizinden sonraki dönemde bir konfeksiyon fabrikasında ustalar işi durdurma tehdidinde bulunarak yapılmak istenen kesintilerin önüne geçmişlerdir. Örneklerin çoğaltılabileceği bu tip küçük/dar eylemliliklerden hareketle işçi kitlesinin ustabaşılar öncülüğünde harekete geçtiği; aksi durumda işinden atılma korkusuyla bir takım haksızlıklar karşısında sessiz kalmayı yeğlediği söylenebilir.

6. SONUÇ

Kahramanmaraş kentsel emek piyasasındaki değişim ve dönüşümleri YUP'nın etkileri bakımından araştırmayı amaçlayan bu çalışmada, söz konusu emek piyasasında kümelenme, iç göç ve bölümlenme faktörleri incelenmiştir.

YUP, gelişmiş ülkeler tarafından oluşturulan uluslararası ekonomik ve mali konularda karar verici mekanizmalar olan IMF, DB ve bu konuda çalışan iktisatçılar tarafından üretilen kalkınma politikalarıdır. Temelinde kalkınma iktisadının az gelişmiş ülkelerin sanayileşmesine yönelik ilerlemeci toplum görüşü yer almaktadır. İlerlemeci toplum tezi çerçevesinde kapitalist birikim, tarihsel dönemler açısından farklılık arz etmekte fakat kültür ve coğrafya farklarını göz ardı etmektedir. Bu teze göre, bir toplum sanayileşememişse, tarih-dışıdır; geridir. Müdahale etmek gerekir. Bu müdahale, emek piyasalarında düzenleme, ya da birikim rejimlerinin devlet eliyle oluşturulması şeklindedir.

Başlangıçta, hızlı büyümeyi esas alan bu görüş, söz konusu hızlı büyümenin zaman içinde toplumun bütün katmanlarına uzun dönemde yayılacağını öne sürmekteydi. 1980’li yılların başlarından itibaren, sanayileşme, büyüme, gelir dağılımının iyileştirilmesi vb. gibi uzun dönem yapısal düzenlemeler, yerini kısa dönem istikrar politikaları ve az gelişmişlerin piyasa ekonomisine geçişini amaçlayan müdahalelere bırakmıştır. Müdahale araçları ekonomi ve maliyeyi kapsamakta ve müdahale, ekonominin devlet işlerinden ayrılmasını ve piyasayı özel teşebbüsün yönetmesi gerekliliğini savunan bir düşünce akımı olan neoliberal dönüşümü esas almaktadır. Bu dönüşümde, müdahaleyi gerçekleştiren kurum(lar) ise, kapitalist dünya ekonomisinin (görünmez eli) IMF, DB vb. gibi ekonomik ve mali kuruluşlar ve yerel hükümetlerdir. YUP’nın neoliberal ekonomi politikalarıyla etkilediği, yapılandırdığı ve dönüştürdüğü temel unsurlardan biri emek piyasalarıdır.

Günümüzde dünya ölçeğinde hiyerarşik bir üretim ve tüketim dağılımı söz konusudur. Bu bağlamda yeni bir uluslararası işbölümünün varlığından ve küresel ölçekte bölümlenmeden söz edilebilir. Günümüzde, çalışma ve yaşam tarzları arasındaki ilişkileri ve emeğin toplumsal yeniden üretim süreçlerini devlet, sendikalar, çalışma ortamına ve mekanına ilişkin adetler, toplumda var olan çalışmaya ilişkin normlar ve ailenin emeğin yeniden üretimi rolü gibi, emek piyasasında düzenleyici kurumlar sağlamaktadır. Çevre ülkelerde devlet, YUP’nın uygulayıcısı olarak, yerel emek piyasalarını şekillendiren kurumlardan biridir.

Fordist üretim biçiminin “üretimde rasyonellik” vurgusunun yanında, post fordist üretim teknikleri, esnekleşme ile beraber alt sözleşme ilişkilerine gönderme yaparken küreselleşme çerçevesinde farklı coğrafya ve kültürler arası ilişkiler de yerelleştirme ve bölgeselleşmenin küresel meta zincirleri içindeki yerini saptamaktadır. Yapısal uyum da bu belirlemenin bir aracı olmaktadır.

Yerelleştirme ve bölgeselleşme, fordist üretim biçiminin krizi ile birlikte, kapitalizmin kendisine yeni bir çıkış yolu aradığı dönemde, bir post-fordist üretim tekniği olarak sermayenin kendisine yeni üretim ve dağıtım alanları ihdas etmesiyle ilgilidir. Yerelleşme, merkez ülkelerde teknoloji yoğun mühendislik ve bilgi üretim faaliyetlerinin başat hale gelmesini sağlarken çevre ülkelerde ise emek yoğun üretim alanlarının oluşmasına yol açmıştır. Bu bağlamda, üretim, dünya ölçeğinde küresel meta zincirleri denilen hiyerarşik bir süreç haline gelmiştir. Bu hiyerarşik yapının içinde küresel ölçekte bölümlenme söz konusudur.

Dünya hiyerarşisinde çevre ülkelerde sanayileşmenin oluşması kümelenme kavramı ile açıklanmaktadır. Kümelenme, rekabet eden, birbirini tamamlayan ve birbirine bağlı olan firma ve kuruluşların bölgesel yoğunlaşmaları olarak tanımlanmaktadır. Bu bağlamda, kümelenme, belirli bir alanda, birbirleriyle bir ürün ya da hizmet üretimi ile bağlantılı, coğrafi olarak toplanmış şirket ve kuruluşların oluşturduğu gruplaşma şeklinde de ifade edilebilir.

Çevre ülkelerde kümelenme yoluyla kentsel sanayinin oluşması, emek piyasasında bölümlenmeyi de beraberinde getirmektedir. Yerel emek piyasasında bölümlenme, kapitalist sisteme eklenmiş bir bölgesel/kentsel emek piyasasında işlerin ve çalışanların vasıf ve ücret düzeyleri gibi ölçütlere göre farklılaşmasıdır. Bu farklılaşma birincil ve ikincil sektör şeklinde ortaya çıkmaktadır. Yeni oluşan bir emek piyasasında birincil sektöre katılım eğitim ve vasıf geliştirme yoluyla sağlanırken, göçler yoluyla gelen vasıfsız kitleler ise ikincil piyasaya giriş yapmaktadır.

YUP, çevre ülkelerde modern sanayinin emek yoğun üretim sektörlerinde gelişmesini teşvik ederken işçileşmeyi ve bölümlenmeyi de hızlandırmaktadır. Türkiye de 1980’li yıllardan itibaren neo-liberal politikaları IMF ve DB gözetiminde uygulayan çevre ülkelerden biridir. Söz konusu programlar, çalışma sahamız olan Kahramanmaraş’ta yerel bir sanayi öbeğinin oluşmasını sağlayan temel unsurdur.

YUP, Türkiye’de kentsel emek piyasalarını özellikle teşvik politikaları yolu ile etkilemektedir. Bunun dışında makro politikalarla belirlenen ücret, emeğin hukuki durumu vb. gibi değişkenler ülke geneli için geçerli olduğu gibi Kahramanmaraş kentsel emek piyasasının analizinde de sabit değişkenlerdir.

Kahramanmaraş kentsel emek piyasası, 1980 sonrası izlenen ihracata dönük sanayileşme modeli ile kalkınan kentlere tipik bir örnek teşkil etmektedir. Kentteki hemen hemen bütün sanayi, 1980’den sonra sağlanan yatırım teşvikleri ve ihracat teşvikleri ile kurulmuştur. Adana’nın yakın olması ve kentte 1980’den önce tek fabrika sayılabilecek Sümerbank fabrikasının varlığı, Adana’nın model alınmasına yol açmış ve kent, tekstil ve konfeksiyon sanayilerinde fabrikalaşmıştır. Bu fabrikalaşmada, çalışmaya ve “memlekete yatırım yapmaya” ilişkin olumlu tutumlar da etkili olmuştur. Kentte tamamen yerli

yatırımcılar tarafından girişimlerde bulunulması, aynı zamanda toprağa bağlılığın da bir göstergesidir. Toprağa bağlılık olgusu, işverenin dışarıda yatırıma soğuk bakmasında olduğu gibi, işçinin de farklı kentlere göç etmesini engellemektedir.

Kahramanmaraş, yatırım ve ihracat teşviklerinden en fazla yararlanan illerden biridir. Söz konusu teşvikler, kent merkezinde, tarımsal karakterli sermayenin sanayi sermayesine dönüşmesini sağlamıştır. 1950’li 60’lı yıllardan itibaren pamuk ticareti ve çırçır işletmeciliği ile oluşan tarımsal kökenli burjuvazi, teşviklerden yararlanarak tekstil ve konfeksiyon sektörlerinde 300’ü aşkın işletme ile kümelenmiştir.

Bu kümelenmenin doğal sonucu olarak yerel emek piyasası oluşmaya başlamış ve işgücü ihtiyacı doğmuştur. Bu ihtiyaç, iç göçü hızlandırmıştır. İl merkezine göçler daha çok merkez ilçe köylerinden gerçekleşmektedir. Köyden kente göç bakımından merkez ilçeye göçler, üç farklı özellik göstermektedir Birincisi, 1980 öncesi göçler, Maraş Ovası ya da Çukurova’daki tarım alanlarında (TA) çalışma sonrası göçler olup bu kuşağın göçmenleri (I. Dönem) inşaat, amelelik, işportacılık vb. gibi ikincil sektör çalışanı olarak piyasaya girmekte ve bu piyasadan emekli olmaktadır.

1980 sonrası göçler, sanayide çıraklık ya da fabrikada çalışma amaçlı göçler olup doğrudan köyden kente gelmektedir. Bu göç biçiminde tarım alanında çalışma çocukluk sırasında bir ara söz konusu olmuş ise de genelde devre dışı kalmaktadır. Bu göç biçiminde de (II. Dönem göç) amaçlanıldığı üzere çıraklık sistemi ile orta sınıflaşmaya doğru ilerlenmekte ya da fabrika işçiliği ile başlanıp kamuya geçiş hedeflenmektedir. Fakat 1990’lı yıllardan itibaren kamunun küçültüldüğü kanısı iyice yaygınlaştığından, fabrika işçiliğinden memnun olmayan genç nesil, perakendecilik, pazarcılık gibi marjinal/enformel uğraşlara doğru kaymaya çalışmaktadır.

Her iki dönem için de ortak bir göç stratejisi “eğitim amaçlı göçler”dir. Bu amaçla yapılan göçler yükseköğrenime geçiş olması durumunda başarılı kabul edilmekte, yükseköğrenime geçilemediği durumlarda çoğunlukla hizmetler sektöründe ve kısmen de fabrika işçiliğinde kayıtdışı çalışma ile sonuçlanmaktadır.

Teşviklerin harekete geçirici gücü ile genişleyen tekstil ve konfeksiyon sektörü ve arkasından gelen çelik mutfak eşyası ve gıda sektörleri, hem formel çalışma beklentisini yükseltmekte hem de enformel sektörde çeşitli çalışma alanlarının açılmasına yol açmaktadır. Böylece göç devam ederken ihracata dönük düşük karlarla üretim yapan alıcı yönlendirmeli üretim birimlerinin yedek işgücü ordusu da sürekli artmaya devam etmektedir.

İhracata yönelik üretim yapan modern fabrikaların ortaya çıkması emek piyasasında bölünmeye de yol açmış ve geleneksel sektörle modern fabrika arasında ikili bir ayırım ortaya çıkmıştır. Modern sektörde taşeronlaşma ilişkileri enformelleşmeyi artırmış ve modern sektör kendi içinde de bölünmüştür.

Bunun yanında modern sektörde firma içi bölünme de söz konusudur. Buna göre üst yönetim personeli ve vasıflı teknik personel birincil/çekirdek işgücünü oluştururken vasıfsız emek gücü ve taşeron firma çalışanları ikincil işgücünü oluşturmaktadır. Bu oran Kahramanmaraş’taki tekstil işletmelerinde ortalama %20’ye %80 düzeyindedir.

Bu sonuçlar ışığında bağımlı gelişme zincirini kırabilmek için, hem Türkiye genelinde hem de Kahramanmaraş yerel emek piyasasında oluşan sermaye ve bilgi birikiminin öncelikli olarak finansal sektörden reel sektöre aktarılmasını sağlayacak dönüşümlerin gerçekleştirilmesi gerekmektedir. Bu bağlamda, teşviklerin emek yoğun sanayiden bilgi yoğun üretime ve tarım/gıda endüstrisine kaydırılması, sanayi yapısının çevresel görüntüsünün değiştirilmesi çözüm olarak önerilebilir. Bu çözüme altyapı oluşturmak için beşeri sermayeye katkıda bulunacak eğitim sektörünün teşvik edilmesi şarttır.

KAYNAKÇA

Agénor, P.-R., (2000), *The Economics of Adjustment and Growth*, Academic Pres, San Diego.

Barron R. D, and G. M. Norris, (1976), “Sexual divisions and the dual labour market”, D. L. Barker and S. Allen (ed.), *Dependence and Exploitation in Work and Marriage*, Longman, London/New York.

- Brown, R., (1976), "Women as employees: some comments on research in industrial sociology" D. L. Barker and S. Allen (ed.), *Dependence and Exploitation in Work and Marriage*, Longman, London/New York.
- Buğra, A., (1997), *Devlet ve İşadamları*, İletişim Yayınları, İkinci Baskı, İstanbul.
- Civelek M. A. ve Durukan M. B., (2002), "Globleleşme Sürecinde İstikrar Programlarının Gerçek Amaçları: Genel Bir Yaklaşım", (ed.) Ahmet Alpay Dikmen, *Küreselleşme, Emek Süreçleri ve Yapısal Uyum*, TSBD 7. Sosyal Bilimler Kongresi Bildiri Seçkisi, İmaj Yayıncılık, Ankara, s. 103-126.
- Deardorff, A. V., (2007), *Deardorff's Glossary of International Economics*, <http://www-personal.umich.edu/~alandear/glossary/> (5.10.2007)
- Dedeoğlu, M., (1996), *Kahramanmaraş Ekonomisi*, Lazer Ofset, Ankara
- Doğruel, A. S., (2002), "İstikrar Politikaları ve Ekonomik Büyüme: Türkiye'nin Son Yirmi Yıllık Serüveni Üstüne Düşünceler", (Ed.) Ahmet Alpay Dikmen, *Küreselleşme, Emek Süreçleri ve Yapısal Uyum*, Türk Sosyal Bilimler Derneği 7. Ulusal Sosyal Bilimler Kongresi Bildiri Seçkisi, İmaj Yayıncılık, Ankara, s. 1-26
- Eğilmez, M., (1997), *Hazine*, Remzi Kitabevi, İstanbul.
- Elliott, R. F.(1997), *Karşılaştırmalı Çalışma Ekonomisi*, (Çev.) Ar Gör Mehmet Beşeli ve diğerleri, Ankara Üniversitesi Rektörlüğü Yayınları, No:210, Ankara.
- Fischer, M. M. and Nijkamp, P. (ed), (1987a), "Labour Market Theories: Perspectives, Problems and Policy Implications", *Regional Labour Markets: Analytical Contributions and Cross-National Comparisons*, Elsevier Science Publishers B. V., North-Holland, s. 37-52.
- Fischer, M. M. and Nijkamp, P. (ed), (1987b), "Spatial Labour Market Analysis: Relevance and Scope", *Regional Labour Markets: Analytical Contributions and Cross-National Comparisons*, Elsevier Science Publishers B. V., North-Holland, s. 1-33.
- Ghai, D., (1995), "Yapısal Uyum, Küresel Bütünleşme ve Sosyal Demokrasi", (çev.) İdil Eser, *Piyasa Güçleri ve Küresel Kalkınma*, Rence Prendergast ve Frances Stewart (ed.), Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 39-71.
- Gordon, D. M, Edwards, R., Reich, M., (1982), *Segmented Work, Divided Workers*, Cambridge University Press, New York.
- Gordon, D. M., (1972), *Theories of Poverty and Underemployment; Orthodox, Radical, and Dual Labor Market Perspectives*, Lexington Books, Lexington, Mass.
- Gürbüz, M., (2001), *Kahraman Maraş Merkez İlçe'nin Beşeri ve İktisadi Coğrafyası*, Kahraman Maraş Valiliği İl Kültür Müdürlüğü Yayınları No:2, Kahraman Maraş.
- Hamilton, F. E. I, (1987), "Industrial Organisation and Regional Labour Markets", M. M. Fischer and P. Nijkamp, (ed), *Regional Labour Markets: Analytical Contributions and Cross-National Comparisons*, Elsevier Science Publishers B. V., North-Holland, 289-312.
- Harrison, B., (1978), How Americans Mix Work and Welfare, *Challenge* 20, May-June.
- Karlık R., (1998), *Uluslararası Ekonomik Mali ve Siyasal Kuruluşlar*, Turhan Kitabevi, 4. Baskı, İstanbul.
- KMTSO, (2003), *Cumhuriyet'in 80. Yılında Kahramanmaraş'ın Ekonomisi ve Altyapısı*, Hazırlayan: Eyüp Ozan, KMTSO Yayını, Kahramanmaraş.
- KMTSO, (2007). Kahramanmaraş'ta Teşvik Yasasının Etkileri, http://www.kmtso.org.tr/statik.php?file=diger_raporlar (15.05.2007).
- Korkmaz, T., (2003), Türkiye'nin Kullandığı Uluslararası Krediler ve Çevre (IMF ve Dünya Bankası), Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Sosyal Bilimler Çevre Anabilim Dalı, Doktora Tezi, Ankara.

- Köse, A. H. ve Öncü, A., (2003), “İktisadın Piyasası, kapitalizmin ekonomisi”, (Der.) Ahmet. H. Köse, Fikret Şenses, Erinç Yeldan, İktisat Üzerine Yazılar I, *Küresel Düzen: Birikim, Devlet ve Sınıflar*, Korkut Boratav’a Armağan, İletişim Yayınları, İstanbul, s. 93-141
- Lay, J., (2001), “Segmentation and Informality in Urban Labour Markets: Evidence from Bolivia and Implications for Poverty Reduction”, <http://www.iisec.ucb.edu.bo/seminars/seminars2002/prspseminar/pwp07.pdf>, (17.03.2008).
- Leontaridi, M. R., (1998), Segmented Labour Markets: Theory And Evidence, *Journal of Economic Surveys Vol. 12, No. 1*, <https://onlinelibrary.wiley.com/doi/epdf/10.1111/1467-6419.00048> (15.04.2008)
- Loveridge, R ve Mok, A. L. (1979), *Theories of Labour Market Segmentation*, Nijhoff, The Hague, Boston and London.
- Öngen, T., (2003), “‘Yeni Liberal’ Dönüşüm ve Türkiye Deneyimi”, A. H. Köse, F. Şenses ve E. Yeldan, (ed.), (İktisat Üzerine Yazılar I) *Küresel Düzen: Birikim, Devlet ve Sınıflar*, Korkut Boratav’a Armağan, İletişim Yayınları, İstanbul, s. 161-190.
- Özdemir, A. M., (2006), “Uluslararası Ekonomi Politige Marksist Yaklaşımlar”, *Toplum ve Bilim*, 105, s. 201-244.
- Özügürlü, M., (2005), *Anadolu’da Küresel Fabrikanın Doğuşu: Yeni İşçilik Örüntülerinin Sosyolojisi*, Halkevleri Emek Araştırmaları Merkezi Yayını No:1, İstanbul.
- Parasız, İ. ve Bildirici, M. (2002), *Modern Emek Ekonomisi*. Bursa: Ezgi Kitabevi Yayınları.
- Peck, J., (1996), *Workplace: The Social Regulation of Labour Markets*, Guilford Press, New York and London.
- Pettinger L., (2005), “Friends, relations and colleagues: The blurred boundaries of the workplace”, *The Sociological Review*, 53(2), s. 37–55.
- Pınarcıoğlu, M. M. (2000), *Development of Industry and Local Change*, Metu Faculty of Arcitechture Press, Ankara.
- Pınarcıoğlu, M. M. ve Işık, O., (2004), *Yeni Kalkınmacılık: Bölgesel Kalkınmada Arayışlar*, GAP-GİDEM Yay., No: 4
- Picchio, A., (1992), *Social Reproduction: The Political Economy of Labour Markets*, Cambridge University Press, Rome.
- Piore, M. J., (1968), “The Impact of the Labour Market Upon the Design and selection of Productive Techniques withen the Manufacturing Plant”, *Quarterly Journal of Economics*, Vol 82, s. 602-620.
- Piore, M. J., (1975), “Notes for a Theory of Labour Market; Stratification”, Richard C. Edwards, Michael Reich ve david m. Gordon (ed.), *Labor Market Segmentation*, Lexington Books, Lexington, Massacuhates.
- Prandy, K. and Bottero W., (2000), “Social reproduction and mobility in Britain and Ireland in the nineteenth-century and early twentieth centuries”, *Sociology*, 34 (2), s. 265-281.
- Reich, M., D. M. Gordon ve R. C. Edwards, (1973), "A theory of labour market segmentation", *American Economic Review*, 63 (2), s. 359-365.
- Stewart, F. (1995) *Adjustment and Poverty: Options and Choices*, London: Routledge.
- Tellis, W. M. (1997). “Application of a Case Study Methodology” . *The Qualitative Report*, 3(3), 1-19.
- Truong, T.D., (2006), *Poverty, Gender and Human Trafficking in Sub-Saharan Africa: Rethinking Best Practices in Migration Management*, UNESCO Poverty
- TÜİK, (2005), Genel Nüfus Sayımı 2000 Göç İstatistikleri, Ankara.
- TÜİK, (2007), <http://www.tuik.gov.tr/VeriBilgi.do> (15.04.2007)

- Wallerstein, I., (2005), *Dünya Sistemleri Analizi: Bir Giriş*, (Çev.) Ender Abadoğlu, Nuri Ersoy, Aram Yayıncılık, İstanbul.
- Yay, G. G., (2002), “Türkiye ve Meksika’da İstikrar Programlarının Karşılaştırılması”, (Ed.) Ahmet Alpay Dikmen, *Küreselleşme, Emek Süreçleri ve Yapısal Uyum*, Türk Sosyal Bilimler Derneği 7. Ulusal Sosyal Bilimler Kongresi Bildiri Seçkisi, İmaj Yayıncılık, Ankara, s. 167-215.
- Young, P. V., ve Schmid, C. F., (1968), *Bilimsel ve Sosyal İncelemeler ve Araştırma*, (çev.) Gazanfer Bingöl, Necati İşçil, İstanbul.